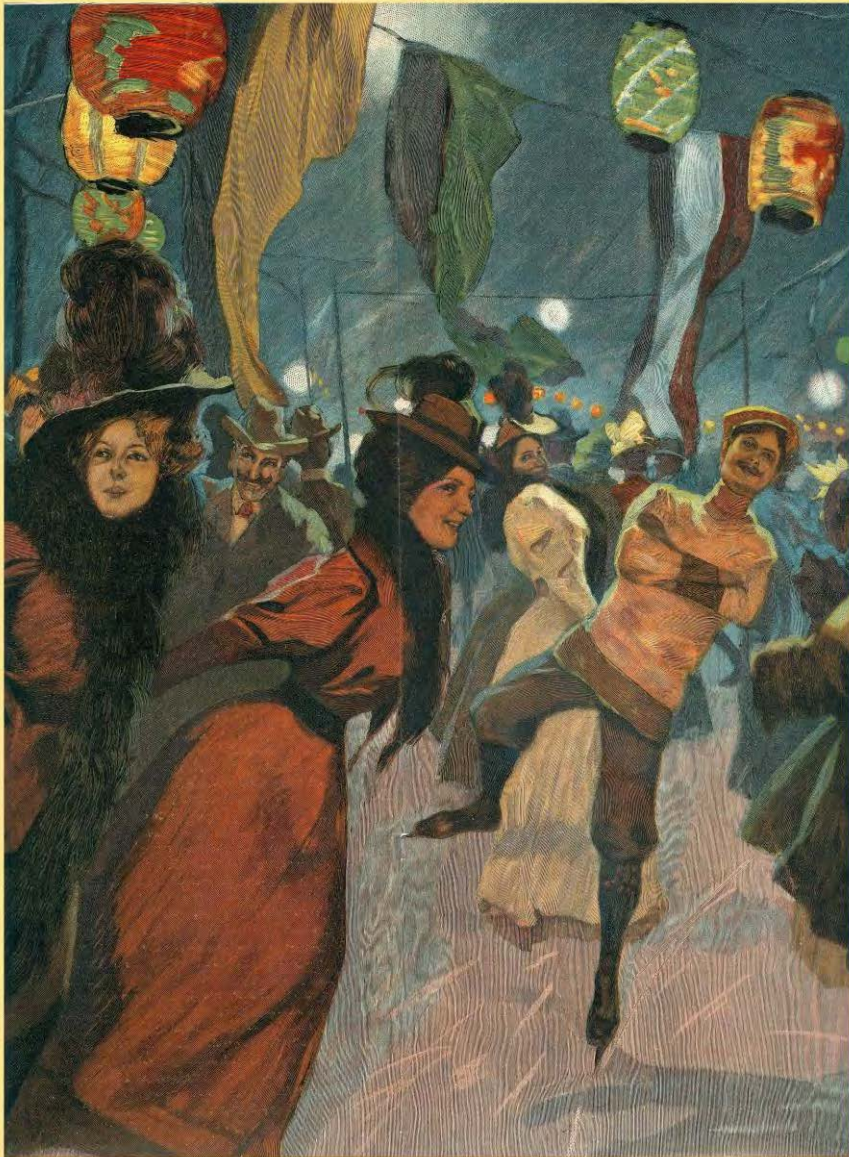

Kouwe Drukte

Jaargang 18 - nummer 50 - april 2014 uitgave van

verzamelkring
De Doolster

Jubileumnummer met Canon van de winter

Inhoud

Inhoud	2	1840 Dokkum	29
Voorwoord	3	<i>Harry Karssies</i>	
<i>Frits Locher</i>		1849 Le Prophète	30
Toelichting canon	4	<i>Niko Mulder</i>	
<i>Redactie</i>		1855 Thialf	31
1173 Prikstok	5	<i>Theodoor van der Kooi/Hedman Bijlsma</i>	
<i>Matthy van Klaveren</i>		1860 Promenadeschaatsen	32
1225 IJzeren schaatsen	6	<i>Niko Mulder</i>	
<i>H. Bijlsma</i>		1864 Koninklijk Huis	33
1418 Hofvijver	7	<i>Ron Couwenhoven</i>	
<i>Niko Mulder</i>		1865 Spek en bonen	34
1430 Kleine ijs tijd	8	<i>Hedman Bijlsma</i>	
<i>Frits Locher</i>		1866 Hans Brinker	35
1511 Ijsblokken	9	<i>Hedman Bijlsma</i>	
<i>Niko Mulder</i>		1870 Proces van Arum	36
1534 Plankjes	10	<i>Ron Couwenhoven</i>	
<i>Niko Mulder</i>		1876 Ijsbreker op de Lek	37
1550 Messenmakersplaat	11	<i>Krijn van der Ham</i>	
<i>Ed Braakman</i>		1880 Catalogus Liberg	38
1600 Tegels Avercamp	12	<i>Niko Mulder</i>	
<i>Minne Ides Nieuwhof</i>		1900 Dubbele kruischaats	39
1600 IJsschuit	13	<i>Wim Molenveld</i>	
<i>Niko Mulder</i>		1925 Opzetstukjes	40
1600 Schoonrijden	14	<i>René Diekstra</i>	
<i>Wiebe Blauw</i>		1929 NVBHS	41
1620 Schaatsen en geloof	15	<i>Hedman Bijlsma</i>	
<i>Ciska Stark</i>		1932 Lake Placid	42
1626 Album Van der Venne	16	<i>Caroline van Staaveren</i>	
<i>Nelly Moerman</i>		1941 Anne Frank	43
1664 Friesland schaatst	17	<i>Ruud Boelens</i>	
<i>Theodoor van der Kooi</i>		1947 Winter J. vd Hoorn	44
1684 Gierslee	18	<i>Ruud Boelens</i>	
<i>Lamberthe de Jong</i>		1951 Alma Ata	45
1700 Remscheid	19	<i>Caroline van Staaveren</i>	
<i>Frits Locher</i>		1974 De Poolster	46
1740 Kortebaantwedstrijden	20	<i>Wiebe Blauw</i>	
<i>Hedman Bijlsma</i>		1980 Oostvaardersplassen	47
1753 IJsherbergen	21	<i>Gerard Kloezezan</i>	
<i>Niko Mulder</i>		1984 Hylke Speerstra	48
1757 Bordeel op het ijs	22	<i>Theodoor van der Kooi</i>	
<i>Jannie Buijs</i>		1985 Jan Sipkema	49
1763 Primeur voor Grijskerk	23	<i>Theodoor van de Kooi</i>	
<i>Ron Couwenhoven</i>		1985 Hoogtemeters	50
1772 Sneeuwfiguren Antwerpen	24	<i>Kurt Cerstiaens</i>	
<i>Ron Couwenhoven</i>		2000 Moderne baanveger	51
1775 Achterglasschildering	25	<i>Jos Pronk</i>	
<i>Nelly Moerman</i>		2001 Van glis tot klapschaats	52
1800 Pikschieten	26	<i>Matthy van Klaveren</i>	
<i>Wiebe Wijnja</i>		2010 Kruiend ijs	53
1805 Hardrijderij vrouwen	27	<i>Leo Wouters</i>	
<i>Ron Couwenhoven</i>		2015 Toekomst Elfstedentocht	54
1838 Parten bij kortebaant	28	<i>Leffert Oldenkamp</i>	
<i>Ron Couwenhoven</i>		Colofon	55

ISSN 1572-4476

Vijftigste Kouwe Drukke

Voor u ligt het jubileumnummer van verzameling Stichting De Poolster, *Kouwe Drukke* nummer 50. Ik voel me vereerd om als nieuwe voorzitter het voorwoord hiervoor te mogen schrijven.

Tot mijn geluk verscheen het eerste nummer van *Kouwe Drukke* toen ik nog maar kort lid van De Poolster was geworden. Het was december 1997. *Kouwe Drukke*? Nee, dat eerste nummer heette heel bescheiden *Poolsterbulletin*. Vanaf nummer 2 is het *Kouwe Drukke*.

Ik heb alle nummers en voel me rijk. Regelmatig blader ik ze door op zoek naar bepaalde informatie of uit pure interesse om na te lezen wat erin is opgeschreven over winterse wetenswaardigheden

Kouwe Drukke begon als zwart-wit bulletin en is inmiddels uitgegroeid tot een schitterende publicatie in kleur die zo'n driemaal per jaar verschijnt. En dat gaat niet vanzelf. Met passie en enorme inzet is door de diverse redacties ieder nummer samengesteld. Grote hulde is hier op zijn plaats. Maar de redacties hebben het niet zonder bijdragen van de leden kunnen doen. Velen van u hebben door de jaren heen bijdragen geleverd, op verzoek of uit eigen initiatief. *Kouwe Drukke* is immers niet alleen voor maar vooral ook van alle leden. Aarzel dus niet om bijdragen te leveren!

Het heeft mij jaar in jaar uit verrast dat er zoveel te schrijven is over winterse onderwerpen en dat de stroom aan interessante informatie maar niet ophoudt. Dat blijkt ook uit de grote hoeveelheid boeken die de laatste jaren door leden van De Poolster is geschreven of waaraan is bijgedragen.

Sneeuw en ijs hadden en hebben een grote impact op het dagelijkse leven. Bijna iedereen weet daar uit eigen ervaring wel iets bijzonders over te vertellen, schaatser in de eerste plaats. En wie kent niet die prachtige schilderijen met winterse voorstellingen uit de Gouden Eeuw? De winter maakt een belangrijk onderdeel uit van onze Nederlandse cultuur. Er is gelukkig nog heel veel meer over te schrijven!

In al die jaren sinds 1997 is in mijn ogen *Kouwe Drukke* geleidelijk aan hét bindmiddel van de leden van De Poolster geworden en naar buiten toe het gezicht van De Poolster, of anders gezegd het visitekaartje. Daar mogen we heel trots op zijn.

Mede door *Kouwe Drukke* is het ledenaantal inmiddels gegroeid tot meer dan 160; dat betekent dat er een grote belangstelling voor bestaat. Misschien ook wel bij een – nu nog onwetend – groter publiek.

Ik wens alle verzamelaars van De Poolster heel veel leesplezier toe met dit jubileumnummer!

Voorzitter verzameling Stichting De Poolster,
Frits Locher

De bevroren Theems, schilderij uit 1667 van Abraham Hondius

Canon van de winter

Eenke jaren geleden, toen canons als paddestoelen uit de grond schoten, stelde Lamberthe de Jong een Poolstercanon voor. De redactie maakte zich er makkelijk van af en daarmee leek het idee in de kiem gesmoord. Totdat het jubileumnummer van *Kouwe Drukte* om aandacht begon te vragen ...

Respons boven verwachting

Een oproep doen is één ding, er gehoor aan geven een tweede. De redactie had vooraf geen idee of een canon zou aanslaan bij de lezers. Uiteindelijk voelden 24 van de circa 160 abonnees zich geroepen om hun steentje bij te dragen. Ook Lamberthe zat erbij. Gezien de pittige uitdaging die er aan de oproep was verbonden – ‘laten we elkaar verrassen’ – was de respons toch boven verwachting. Met als grootste pluspunt: de ‘nieuwe namen’ die hun neus tegen het venster drukken!

Onbescheiden grootleveranciers

Gelukkig heeft een aantal inzenders zich heel onbescheiden opgesteld en meerdere thema's ingestuurd. Om tot de beoogde vijftig vensters te komen, moesten uiteindelijk 28 van de in totaal 78 items afvallen. We hebben iedereen minimaal één bijdrage gegund en verder onze persoonlijke voorkeur laten spreken. Zo'n selectie doet eigenlijk nooit recht aan de inzendingen. Zo kun je je afvragen of Friesland en de kortebaai niet oververtegenwoordigd zijn. En of andere onderwerpen niet ten onrechte zijn afgevallen.

De symboliek mag je er zelf bij denken

We hebben er niet voor gekozen om vensters symbool te laten staan voor een groter geheel, zoals vaak gebruikelijk is in een canon. In de meeste gevallen kun je die symboolwaarde er zelf wel heel makkelijk bijdenken. Zo zouden de ‘opzetstukjes’ van René Diekstra bijvoorbeeld de vindingrijkheid van schaatsenmakers door de eeuwen heen kunnen vertegenwoordigen.

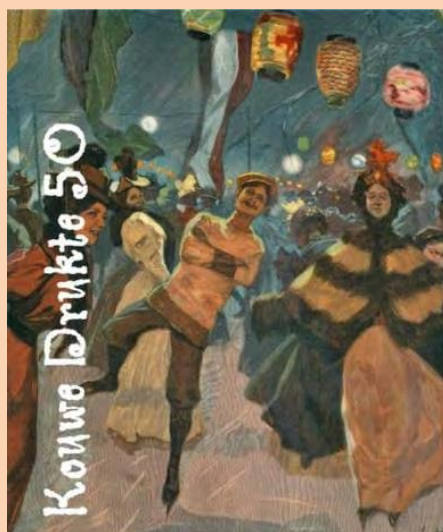
Verrassend breed

In de bijdragen schemert regelmatig de voorlief-

de van de schrijver voor zijn of haar verzamelgebied door. Niet elk venster is even verrassend, maar als je deze *Kouwe Drukte* doorbladerd, zul je zien hoe breed de winter door de inzenders wordt beleefd, zonder dat daar ski's of ijsberen aan te pas hoeven te komen.

Feest op voor- en achterzijde

Zwierende rokken. Lampionnen in de wind. Op de **voorzijde** van het omslag is het feest op een ingekleurde houtgravure van Ernst Heilemann. Een iets ander detail van diens *Eisfest* (circa 1900) siert de speciale **jubileumzegel** *Kouwe Drukte* 50, een initiatief van Caroline van Staaveren.

Op de **achterzijde** leven tientallen jongeren zich uit in een woest sneeuwballengevecht. Wat een pret! Alleen die ene volwassene houdt de handen in de zakken van zijn blauwe ski-jas. Deze foto van de overigens anonieme Bjorn (fotokolom.nl) uit de winter van 2010 bevat twee mooie levenslessen: geef het kind in jezelf de ruimte en steek de handen uit de mouwen ...

Hartelijk dank

We danken alle inzenders en de instituten, waarvan we afbeeldingen mochten gebruiken, hartelijk voor hun bijdragen. Zonder hen hadden we dit rijk geïllustreerde en extra dikke jubileumnummer – niet kunnen realiseren.

De redactie

1173 Prikstok

In 1173 beschreef William FitzStephen hoe de inwoners van Londen gingen schaatsen op glad geslepen benen schaatsen op het moeras ten noorden van de stad. 'Ze nemen een stok met een ijzeren spits in hun handen en zetten er mee af op het ijs.' Het was niets nieuws onder de zon, men bewoog zich in Europa al eeuwen voort op glissen.

Vanaf circa 1250 maakten schaatsen met prikpunt de prikstok gaandeweg overbodig in de lage landen.

In Zweden worden moderne prikstokken gebruikt om te zien waar het ijs sterk genoeg is. Ik denk dat de oude prikstokken die functie ook hadden. De HLSK, een club van schaatsers die op Zweedse leest is geschoeid, propageert het gebruik van moderne prikstokken ook voor Nederland.

Naast de prikstok (met punt) is er de ijshaak (met punt en haakje). Op schilderijen uit de 16e en 17e eeuw komen ze al voor. Rayonhoofden en ijsmeesters gebruiken deze stokken nog altijd voor het meten van de ijsdikte. Op pagina 27 van '*Historische Schlittschuhe*' van Fred de Vegt zien we dat ijshaken ook in Duitsland bij tochten worden gebruikt.

Matthy van Klaveren

Afbeeldingen:

Linksboven: Viking op glissen

A. Bloch (1891);

Rechtsboven: C.G. ab Amling

naar P. Cand (1698);

Onder: Oberbayerische See

Kollarz naar Krüger (c. 1885)

Circa 1225 Ijzeren schaatsen

Kent u die prachtige Amerikaanse spreuk: *'Before there was skating, there was ice'?* Ver voordat er voor de allereerste keer op deze aardbol werd geschaatst, was er al ijs. Ooit vonden mensen in hun *struggle for life* uit dat je met botten onder de voeten ergens kon komen waar anderen nog niet waren geweest. Op enig moment werden die glissen ingeruild voor houtjes met stukken ijzer eronder.

Afdankertje

Dat ogenblik is – voor zover onze kennis nu reikt – nooit schriftelijk vastgelegd. We moeten er aan de hand van opgravingsresultaten naar gissen. In *Acht eeuwen schaatsen in en om Amsterdam* vertellen de auteurs over het *'Afdankertje van de Nieuwendijk'*. In de allereerste ophogingslaag van het oudste huis dat archeologen tot nu toe hebben opgegraven in Amsterdam vond men een elzenhouten klos met een dubbel omgeslagen ijzer. *'Afgedankt of over het hoofd gezien, voor zover bekend is het de oudste hout-ijzeren schaats ter wereld.'* Ter plaatse was tussen 1200 en 1275 een smederij gevestigd. En misschien maakte die anonieme smid dat ding zelf wel.

*Schaatsen uit Dordrecht,
circa 1225
De achterste schaats is
een replica.*

*Eerste Friese Schaatsmuseum
Hindeloopen
Foto Hedman Bijlsma*

*Schaats gevonden in een smidse aan de Nieuwendijk,
Amsterdam, circa 1225
Foto Bureau Monumenten & Archeologie Amsterdam*

Vondst uit Dordrecht

In een vitrine in het Eerste Friese Schaatsmuseum in Hindeloopen ligt ook een heel oud paar. *'Schaatsen uit circa 1225, die opgegraven zijn in Dordrecht.'* Lang hielden kenners er rekening mee, dat de ijzeren schaats was uitgevonden in het rijke Vlaanderen. Maar daarvoor ontbreken bewijzen. De oudste tot nu getraceerde glij-ijzers zijn juist afkomstig uit het westen van Nederland.

Lompe start

Halzen en krullen ontbreken nog, maar deze vondsten met een wat lomp uiterlijk markeren het werkelijke begin van de schaatsgeschiedenis. Misschien hadden de gebruikers – net als bij de benen schaatsen – nog wel prikstokken nodig om vooruit te komen. Maar de sprong naar de schaats waarmee je wel zijwaarts kon afzetten, was niet groot meer. De ontwikkelingsgang van de schaats was begonnen.

Hedman Bijlsma

Jan van de Velde II – Catawiki

Deze levenslustige Margaretha was niet de enige liefhebster, want ook de schaats uit circa 1400, opgegraven in een gracht aan de andere kant van het grafelijk complex, paste met een lengte van 21,5 cm perfect aan een middeleeuws damesvoetje (zie foto).

De hofvijver is - onbetwist? - de oudste ijsbaan ter wereld. Want als het even doorwintert wordt er nog altijd geschaatst.

Niko Mulder

1418

Hofvijver – de alleroudste ijsbaan

In januari 1418 nam gravin Jacoba van Beieren, pas 17 jaar oud en al negen maanden weduwe, ijsvrij. Ze liet de toortsdragers een *nye baen upten viver* vegen, gaf de schoolkinderen uit Den Haag een *fooi upten ijse* en besteedde zelf een flink bedrag om mee te *mommen*: het aloude vrijersfeest Angen (St. Agnes op 21 januari), waarin meisjes doorgaans verkleed en gemaskerd langs de huizen van vrijgezelle jongens gingen, werd bij gelegenheid kennelijk op de hofvijver gevierd.

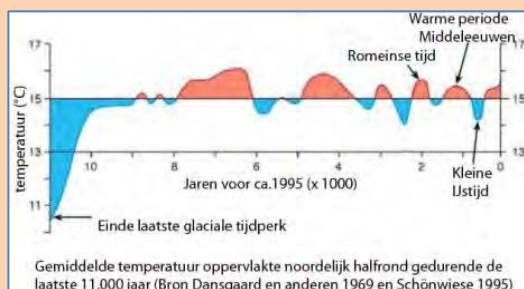
Het ijsvermaak van het Beierse huis gaat zelfs nog verder terug. Willem van Oostervant, Jacoba's vader, bestelde in 1392 *III paer scoudering* (ijzers) *ende III paer scaetzen* (houtjes). Eind november 1397 konden ze uit het vet: zijn stiefmoeder Margaretha liet den knechten *upten yse een bane scoen* (schoon) maken.

Adam van Breen
Rijksmuseum,
Amsterdam
SK-A-955 (detail)

1430 - 1850 De Kleine IJstijd

Na de laatste grote ijstijd die ca. 11.000 jaar geleden eindigde waren er relatief veel kleine klimaatschommelingen. Zo was het relatief warm in de Romeinse tijd en de Middeleeuwen.

Daarna volgde een koude periode die wij de Kleine IJstijd noemen. Deze periode duurde grofweg van 1430 – 1850. Het was gemiddeld zo'n twee graden kouder dan tegenwoordig. Maar het was tijdens de Kleine IJstijd zeker niet altijd even koud. Het laatste kwart van de 16^e eeuw kende een aantal zeer strenge winters. Die waren er ook in het eerste kwart van de 17^e eeuw en tussen 1650 en 1720. Die winters begonnen soms al in november en eindigden pas begin april. Grote rivieren zoals de Rijn en de Theems bevroren nogal eens. Over de exacte periode van de Kleine IJstijd wordt door klimaatonderzoekers nog veel gediscussieerd.

Na 1850 begon het warmer te worden en nam het aantal echte ijswinters af. Op dit moment zitten we in een relatief warme periode.

Gevolgen

De Kleine IJstijd heeft een grote indruk gemaakt op haar tijdgenoten. Mede daardoor zijn koude winters en ijsvermaak veelvuldig vastgelegd op prenten, schilderijen en tegels, als ook in literatuur en poëzie. Vorst en sneeuwval hadden grote invloed op het maatschappelijk leven. Voedselvoorraden konden uitgeput raken en watervoorzieningen bevroren, maar er was ook veel vertier op het ijs met schaatsen, colven,

sleeën en kermissen.

In London werd op de bevroren Theems voor het eerst een kermis gehouden in 1607 en voor het laatst in 1814.

Schaatstegel 1e helft 17e eeuw

Schaatsen

De Kleine IJstijd heeft

er mede voor gezorgd dat er vraag kwam naar schaatsen. Rond 1250 ontstond de primitieve houten schaats zoals wij die bij opgravingen gevonden hebben. Daarna kwamen er andere modellen. Aanvankelijk waren die eenvoudig van constructie en vorm. Al voor 1600 ontstond de eerste schaats met een fraaie krul. Deze is veelvuldig afgebeeld op oude tegels.

Winterschilders

Het Hollandse winterlandschap met ijs is tijdens de Kleine IJstijd vastgelegd door schilders zoals Pieter Breughel de Oude (1525-1569), Hendrick Avercamp (1585-1634) en Aert van der Neer (1603-1677). Op deze schilderijen zijn bevroren wateroppervlakten te zien met aan de kant een kasteel, een oud huis, een boerderij of een molen. Op het ijs gebeurt van alles: allerlei mensen schaatsen, lopen, duwen een slee of vermaken zich op andere manieren. Vaak is ook een koek-en-zopie zichtbaar. Dit ijsvermaak bleef ook na de Kleine IJstijd, dus na 1850, zodanig populair dat veel schilders dit op het doek bleven zetten en dit gebeurt nog steeds. De Kleine IJstijd heeft een onuitwisbare herinnering nagelaten.

Frits Locher

*Hendrick Avercamp
Winterlandschap bij een stad (circa 1620)*

1511

Ijsblokken

Tijdens de Spelen in Sotsji ook gekeken naar de driftige bezems van de Canadese meiden? Ze wonnen er volgens verwachting goud mee.

Curling is een vermaak met een lange geschiedenis. Pieter Bruegel de Oude schilderde in 1565 al een stel liefhebbers die het speelden in goudgeel zonlicht op een bevroren rivier. Hun stenen hadden destijds nog primitieve handvatten en een bezem kwam er al evenmin aan te pas. Curling zullen ze hun spelletje ook wel niet genoemd hebben. Maar wat speelden ze dan wel?

Men ijsblokte er

Op de Vrijdagmarkt in Gent werd op 14 januari 1511 een steekspel op het ijs gehouden. Kroniekschrijver Vaernewijck vond het zo'n vijftig jaar later nog altijd de moeite waard om dit feit te vermelden in zijn *'Historie van Belgis'*. Hij voegde er aan toe: *'ooock speeldemen op de voornoemde merct ende is (en op het ijs?) de meeste der stadt met ijsblokken ende men reet daer op met schauerdijnen ...'*

In de marge van de betreffende pagina werd het als volgt voor ons samengevat: *'Steeckspel opt yse, te Ghent op die Vrydaechs-merckt / men ysblocker ende schaverdijnter'.*

Pastoor Stalin baalt

Net als *'schaverdijnen'* (schaatsen) was *'ijsblok-*

ken' dus een werkwoord dat een winters vermaak aanduidde. Het moet vrij populair zijn geweest, want een decennium later noteerde pastoor Stalin uit Axel in Zeeuws Vlaanderen met betrekking tot de slappe winter van 1520-1521: *'Men mochte niet blocken opt hijs.'* De pastoor had flink de pest in, want het had die hele winter geen dag gevoren. Hij had – verdomme – helemaal niet kunnen ijsblokken!

Leve Jezus, en Maria

Al met al weten we nog steeds niet of *'ijsblokken'* identiek was aan curling. Met *'Vive Jesus, et Marie'*, een eenvoudig Frans-Vlaams woordenboekje uit 1738 komen we een stapje dichterbij. *'Jouer au Palet'* ofwel *'Ys-bloken'* blijkt een werpspel met een schijf of steen.

*joûer au Palet, met de schyf
schietsen, Ys-bloken.
un Palet, pierre ou piece,
piece platte pour joûer &
jetter vers un But, een
Werp-schyf of steen om
ivers naer te werpen.*

Alhoewel er waarschijnlijk meer spelletjes in aanmerking kwamen voor deze omschrijving,

hebben we hier met het woord *'steen'* en voorvoegsel *'ijs'* bij *'bloken'* naar mijn idee het oude Vlaamse woord voor curling te pakken!

Schotse claim

Daarmee is echter nog niet gezegd dat curling afkomstig is uit Vlaanderen. Ook de Schotten claimen namelijk bronnen uit de 16^e eeuw ...

Niko Mulder

Prent naar ontwerp van Cornelis Claesz. van Wieringen (detail). 1618.

Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

De drie bezems in deze prent tonen aan dat het spel een verdere ontwikkeling had doorgemaakt.

*Mechelen - anoniem ijsgezicht. 17^e eeuw?
Replica van een ouder schilderij
Collectie Kunsthandel P. de Boer, Amsterdam*

1534 Bloedlink, die plankjes

Op dit anonieme ijsgezicht, vermoedelijk een latere replica van een schilderij uit de 16^e eeuw, weet je niet waar je het eerst hulp moet bieden. Links staat de keuken in de fik. Terwijl men in allerijl bluswater put uit de bijt bij het trappetje, worden de gebraden kippen aan het spit, kennelijk het *corpus delicti*, in veiligheid gebracht. Midden op de Dijle heeft een vrouw uit de betere stand een harde smak op het ijs gemaakt. Twee plankjes liggen, als bron van alle onheil, demonstratief aan haar voeten ...

Vragen om problemen

Een val op het ijs kwam in Mechelen waarschijnlijk vaker voor dan elders. Hadrianus Marius schreef het op 17 januari 1534 al in de brief aan zijn broer. Sommige vrouwen hier rijden niet, maar worden op het ijs voortgeduwd op plankjes met dubbele ijzers. De dames stonden er los op, en dat was natuurlijk vragen om narisheid. Ze-

ker als de heren net iets te uitbundig hun krachten wilden tonen ...

Puur Mechels gebruik?

Prenten van dames die zich laten duwen op plankjes komen uitsluitend voor bij Mechelse kunstenaars, met name Pieter van der Borcht IV en Hans Bol, in de periode 1559-1580. De dubbele ijzers onder de plankjes zijn op geen enkele prent zichtbaar. Er zijn ook geen bodenvondsten van bekend.

Niko Mulder

1550-1560 Messenmakersplaat

Dode mus ... of belangrijke ontdekking?

Op jacht naar data voor een Engels en Duits schaatsenmakersboek viel het me op dat veel Engelse *cutlers* (messenmakers) schaatsen zijn gaan maken. Het zijn de modellen die we als verzamelaar graag willen hebben. In Nederland zijn de messenmakers als mogelijke schaatsenmakers nog niet eerder genoemd of onderzocht. Wiebe Blauw beperkt zich in *Van glis tot klapschaats* tot het Smedengilde, waar ook de messenmakers deel van uitmaakten.

Terwijl ik zocht met aan de smid/messenmaker gerelateerde trefwoorden vond ik enige tijd geleden de afbeelding van een Merkplaat van Nederlandse Meestermessenmakers, gedateerd 1550-1560.

U kunt hem op internet zelf ook opzoeken met de zoekterm 'Merkplaat messenmakers'; de merkjes zijn dan redelijk te herkennen.

Schaatsmerkjes

Op de koperen merkplaat staan de merkjes van een tulp, een bol met kruis en een passer, die op krulschaatsen in mijn databank als schaats-merkjes voorkomen, onder andere op een krul-

schaats van verzamelaar Toon van Kempen. Ook zou er ergens in Nederland nog een tweede plaat moeten zijn. Al met al genoeg aanleiding voor serieus nader onderzoek.

Raad der Regenten

Na contact met het archief van het Eloysgilde - het oude Smedengilde van Utrecht - bleek dat er geen mogelijkheid was deze merkplaat te onderzoeken en ik moest het doen met een afbeelding. De vraag om een afbeelding in hogere resolutie moest voor toestemming behandeld worden in de Raad der Regenten, de hoeders van het archief. Gelukkig werd deze aanvraag positief gehonoreerd. De merkplaat is hieronder afgebeeld. Voor meer informatie moest ik gezien het gesloten karakter van het archief een andere weg bewandelen. Het resultaat hiervan kunt u in een volgende *Kouwe Drukke* lezen.

Verzoek

Mocht u merktekens kunnen koppelen aan een schaatsenmaker of een naam kunnen ontcijferen, houd ik mij voor vergelijking aanbevolen.

Ed Braakman

NOOT

Opvallend is het verschil in datering van een en dezelfde plaat. Het St. Eloyengasthuis hanteert 1625. Maar uit onderzoek van het Nationaal Archief in de *'Naamlijsten van alle Gildebroeders'* uit 1569 is gebleken dat de op de plaat voorkomende namen dateren 1548-1552 (midden 16e eeuw). Daar is de merkplaat gearchiveerd in periode 1550-1560. Derhalve gebruik ik die datering. Mocht uit onderzoek blijken dat dit onjuist is, kom ik daar in het vervolgartikel op terug.

*Insculpatieplaat met
meestertekens van
messenmakers.
1550-1560*

*Smedengilde
St. Eloy, Utrecht*

1608 / 2014

Avercamp op tegeltableaus

Er zijn nog steeds mensen die niet weten wie de schilder Avercamp is. Dat gold ook voor de wethouder van de gemeente Lopik die dit ruiterlijk toegaf en die onlangs in het Tegelmuseum in Otterlo de tentoonstelling met werk van de plateelschilder Cees van Leeuwen (1940) opende. Een expositie met onder meer fraaie repro's van de Nederlandse schilder van winterlandschappen, de doofstomme Hendrick Avercamp.

Avercamp leefde van 1585-1634 in Kampen. Hij legde zich toe op het maken van gezellige en sfeervolle ijsgezichten en winterlandschappen. Van hem zijn ongeveer honderd van dit soort schilderijen bekend. In de winter van 2009 tot 2010 vond in het Rijksmuseum een overzichtstentoonstelling van Avercamp plaats. Hiervoor bestond veel belangstelling. Toen wij, een vrouwelijke oud-collega en mijn persoon, deze wilden bezoeken, moesten wij buiten in de kou een tijd lang in de rij staan, waardoor wij ten langen leste, verkleumd en het wachten moe, besloten ons vertier elders in Amsterdam te zoeken. Wij kwamen toen in de Bijenkorf terecht, wat mijn bedoeling nu ook weer niet was. Wil je nu al genieten van de fraaie winterlandschappen van Avercamp dan vindt je 29 werken van deze schilder afgebeeld in het Virtueel Schaatsenmuseum van Poolsterlid Bert van Voorbergen. En in Poolsterkringen geldt kunsthistorica Nelly Moerman als een kenner van het werk van Avercamp.

Nu terug naar de plateelschilder Cees van Leeuwen. Hij werd opgeleid bij de plateelbakkerij Zenith in Gouda, en daarna op de Tekenaacademie in Den Haag. Hij heeft zich later onder meer toegelegd op

Schaatsers bij kasteel. 4 x 4 tegels, 66 x 66 cm.

Repro Avercamp, ca. 1608.

Foto Bart van de Peppel

het ontwerpen en schilderen van tegeltableaus. Hij bezocht ook enkele malen de bovengenoemde tentoonstelling van het werk van Avercamp. En dit bezoek inspireerde hem om zijn loopbaan van veertig jaar als tegeltableauschilder te besluiten met het reproduceren van schilderijen van Avercamp. In het Tegelmuseum werden 42 objecten van zijn hand geëxposeerd. Bij 22 fraaie meerkleurige tegeltableaus is Van Leeuwen erin geslaagd de winterse oud-Hollandse sfeer te reproduceren die Avercamp op zijn schilderijen zo voortreffelijk wist op te roepen. De tentoonstelling in Otterlo duurde tot 5 januari 2014. Verschillende van de tableaus zijn nog te koop. Je kunt hierover via mij persoonlijk contact met hem opnemen.

Minne Iedes Nieuwhof

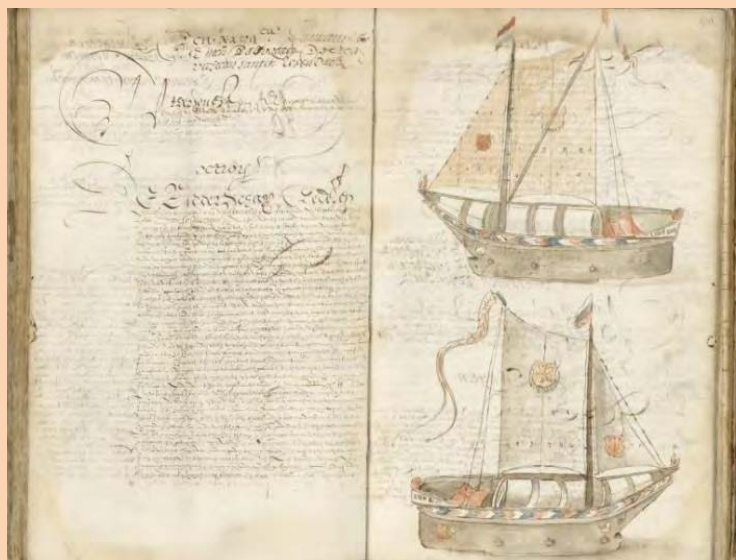

Winter met molen.

4 x 3 tegels, 58 x 45 cm.

*Repro Avercamp,
ca. 1616*

Foto Bart van de Peppel

1600 Schip op schaatsen

Acht jaar lang had Adriaen Terrier, die buiten Haarlem woonde, er aan gewerkt om een 'Schuit bequaam te maaken daer meede men sonder Paarden te behoeven seer spoedelijken soude moogen zeilen over het Ys'. Pas toen hij mast, zeil en fok en alles wat er bij kwam kijken op orde had, vroeg hij er octrooi op aan. Het *'Das seglende Eiß-Schiff'*
Kopergravure, Eberhard W. Happel, 1687

werd hem op 27 januari 1600 verleend voor een periode van tien jaar (zie hiernaast)

Zeilwagen als tegenhanger

De vinding van Terrier bracht Simon Stevin twee jaar later op het idee van de zeilwagen, een schuit op wielen, waarmee Prins Maurits met zijn gezelschap een tocht over het strand van Scheveningen naar Petten maakte. Holland was in oorlog met Spanje en elke troef om de vijand op achterstand te zetten werd uitgespeeld.

Twee keer zo snel

Christoffel van Sichem noemde beide vindingen in het onderschrift bij zijn gravure van de ijs-schuit. Uit zijn tekst blijkt dat de 'windwagen' van Stevin zeven mijl per uur haalde en daarmee twee keer zo snel was als de ijsschuit van Terrier, die een uur langer deed over dezelfde afstand.

Doorbraak na 1610

Van Sichem was een van de eerste kunstenaars die de ijsschuit tekende. Opvallend genoeg bleef deze sensationele vondst bij Avercamp altijd een miniem detail op de heilige achtergrond. Na 1610 komen we het voertuig opeens veel vaker tegen dan daarvoor. Had het even geduurd voordat de vinding naam maakte? Speelde het Twaalfjarig Bestand een rol? Of nam, toen het octrooi eenmaal verlopen was, de productie grotere vormen aan?

Lokaal tafereel?

De oudste (?) afbeelding van een ijsschuit van buiten onze landsgrenzen komt uit een Duits boek uit 1687 (zie hiernaast). Met het wapen van Hamburg op de vlag wordt de indruk gewekt dat het hier om een lokaal tafereel gaat. De kolfspeler rechtsonder doet echter sterk denken aan het werk van Romeyn de Hooghe ...

Niko Mulder

Bron: *Register van Holland en Westvriesland, van den jaare 1600 en 1601*

1600 tot heden Schoonrijden

Schoonrijden is een typisch Nederlandse schaatsdiscipline. De schoonrijslag wordt gezien als de bakermat van het langebaanschaatsen. Al op schilderijen uit de zeventiende eeuw werden schaatsers afgebeeld die zich bedienden van de schoonrijslag: rechtopstaand maakte men grote zijwaartse slagen, waarbij de schaatser deels op de buitenkant van de schaats moet rijden. De schoonrijslag is altijd voorwaarts gericht; de schaatser houdt altijd contact met het ijs. Dit in tegenstelling tot het kunstrijden waarbij ook sprongen zijn voorgescreven en de schaatser iedere denkbare richting op kan gaan. De schoonrijslag werd ook internationaal erkend als een aparte schaatsslag: al in de 18^e eeuw spraken de Duitsers van 'Holländern', terwijl de slag in Engeland bekend stond als 'the Dutch roll'. In de tweede helft van de 19^e eeuw werd het schoonrijden populairder en vormde het voor met name beter gesitueerde burgers een goed alternatief voor het kortebaansrijden dat als onbeschaafd werd gezien. Daarbij speelde ook nostalgisch terugverlangen naar de Gouden Eeuw een rol.

Wedstrijdsport

Na 1875 kwam het schoonrijden als wedstrijd-sport meer in zwang. In 1892 stelde de KNSB het eerste landelijke wedstrijdreglement vast en konden er ook nationale kampioenschappen worden gehouden. Het hoogtepunt van het schoonrijden valt in de periode 1900 tot 1940. Vanaf 1920 vonden ook provinciale kampioenschappen plaats. In 1946 werd de Landelijke Vereniging van Schoonrijders opgericht als pleitbezorger van het schoonrijden.

In de marge

Maar het schoonrijden kwam steeds meer in de knel. Door de successen van Sjoukje Dijkstra en Joan Haanappel en van Ard en Keessie ging de sportieve aandacht in het schaatsen vrijwel volledig naar het kunstrijden en het langebaan-

schaatsen. Het schoonrijden verdween geheel in de marge. Begin jaren zeventig van de vorige eeuw telde de Landelijke Vereniging van Schoonrijders nog zo'n zeventig actieve leden.

Streekdracht als publiekstrekker

Eind zeventiger jaren werd de streekdrachten-groep opgericht die demonstraties schoonrijden ging geven. Hoewel er geen natuurlijk verband bestaat tussen streekdrachten en schoonrijden bleek deze formule bij het publiek goed aan te slaan en nam het aantal actieve schoonrijders weer toe. De streekdrachtengroep heeft het cultuurhistorische element van het schoonrijden extra benadrukt. Momenteel is de wervingskracht van de streekdrachtengroep uitgewerkt. De laatste 25 jaar is het ledental vrij stabiel met ongeveer 250 leden.

Ambassadeur

In 2012 is Ard Schenk als meervoudig Nederlands-, Europees-, Wereld- en Olympisch kampioen langebaanschaatsen ambassadeur geworden van het schoonrijden. Hij heeft zich sterk gemaakt voor de erkenning van het schoonrijden als cultureel erfgoed. In 2013 is het schoonrijden geplaatst op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed, waardoor de belangstelling voor het schoonrijden weer toe neemt.

Vernieuwing en verjonging

Voorwaarde voor erkenning als cultureel erfgoed is het overdragen van het cultureel erfgoed aan nieuwe generaties. De Landelijke Vereniging van Schoonrijders probeert daarom de komende jaren allerlei variaties uit op de schoonrijslag waardoor het schoonrijden aantrekkelijker wordt voor een jongere doelgroep.

Wiebe Blauw

Passchier de Fijne predikt vanaf een paardenslee op het ijs van de Gouwe. Januari 1620.

Bron: www.content.che.nl

in traditionele taal over God en geloof spreken, het balanceren op glad, zwart ijs, wekt de spiritualiteit van de mens en er zijn nog steeds schaatsers zoals Yvonne van Gennip, Henri Ruitenbergh, of de gebroeders Michel en Ronald Mulder die impliciet of expliciet hun schaatstalent verbinden met het geloof.

Tegen het gebod in schaatsen

Zoals geloofstaal altijd metaforische taal is, zo is in de literatuur het ijs vaak een metafoor voor het leven zelf. Het kan heerlijk voor de wind gaan, maar je balanceert altijd binnen het bereik van de dood. Dat maakt dat er nogal eens moralisme optreedt in verhalende literatuur. Want het is de waaghals en een illustratie voor hoogmoed wanneer de mens het risicovolle ijs betreedt. In kinderboekjes van calvinistische oorsprong zijn het nogal eens stoute kinderen die op zondag, tegen het gebod in, toch gaan schaatsen en, nadat zij door het ijs zijn gezakt, tot inkeer komen. Tegelijkertijd bieden juist schaatsverhalen een mooi kader voor vele wonderbaarlijke redingen, waarvoor niet alleen de redder maar ook God wordt gedankt.

Het ijsvogelken

Voor minder streng gelovigen, zoals de Remonstranten, is het ijs ook een geschikte plaats om te preken. Dominee Passchier de Fijne (1588-1667) kreeg als bijnaam 'het ijsvogelken' toen hij bij Gouda zijn hagepreken op het ijs hield. Als vervolgte vrijdenker had hij op het ijs vluchtwezen genoeg.

Voor doopsgezinde gelovigen is nog altijd het verhaal van martelaar Dirk Willems (gestorven 1569) een illustratie van de houding van een ware gelovige. In zijn vlucht over het ijs keerde hij om en redde een achtervolger toen deze door het ijs zakte. Daardoor werd hij gegrepen en zonder pardon naar de brandstapel geleid. Precies zoals Jezus zelf had hij zijn vijanden liefgehad, al moest hij het met de dood bekopen. Dat is puur geloof en ware liefde, die het altijd 'houdt'.

Ciska Stark

Dirk Willems redt zijn achtervolger. 1569

Bron: www.beeldbankmennosimons.nl

1620

Schaatsen en het geloof

Dat schaatsen en geloof goed samengaan, is eigenlijk heel logisch. Een schaatser is immers degene die zichzelf op een bijzondere wijze toevertrouwt, namelijk aan de draagkracht van het ijs. De schaatser speelt op dat moment zelf eventjes voor God. Hij of zij overschrijdt de grens die 'van nature' in de schepping gelegd is, namelijk de grens tussen land en water. *'Een ogenblik een god en dan voorbij'*, dichtte J.W. Schulte Nordholt over de schaatsenrijder.

Schaatstalent verbinden met geloof

Dit grens overschrijden is in religieus opzicht altijd een bijzondere ervaring en past daarom zo goed bij geloven: Godsgeloof is een existentiële ervaring. En al zullen velen vandaag niet meer

1626

Album van Adriaen van de Venne

Het album van Adriaen van de Venne (1589-1662) dateert van 1626 en is uniek in zijn soort. Het was een cadeau voor stadhouder Frederik Hendrik, prins van Oranje. Hij kreeg het geschenk van de Winterkoning en Winterkoningin van Bohemen, die hun bijnaam te danken hadden aan de korte duur van hun regeerperiode. Het album was oorspronkelijk losbladig en bestond uit 105 genummerde, ingekleurde tekeningen. In vrolijke kleuren wordt een beeld gegeven van de toenmalige maatschappij. Handwerkslieden, landarbeiders, magistraten, wetenschappers, militairen en leden van het hof, ze komen allemaal voorbij en zijn herkenbaar aan hun kleding en de attributen die ze bij zich hebben. Toen in 1793 het album ingebonden werd, ontbraken er drie tekeningen. De serie is in compleet gebleven. De laatste tien afbeeldingen betreffen winterse taferelen. Er wordt geschaatst, maar ook is te zien hoe

het mis kan gaan op het ijs. Terwijl op de voorgrond een man rustig schaatst met een pikhaak over de schouder, valt een eindje verderop iemand op zijn rug. Op een andere afbeelding is een landman door het ijs gezakt en roept om hulp. Drie mannen op een prikslee lijken het hulpgeroep niet te willen horen. In de zeventiende eeuw had een afbeelding dikwijls een morele betekenis. Hier zou die betekenis kunnen zijn dat voorzichtigheid geboden is en dat onvoorbereid het ijs betreden ongelukken geeft.

Nelly Moerman

Bron: Martin Royaltan-Kisch, Adriaen van de Venne's Album, London, British Museum Publications, 1988. Beide afbeeldingen komen uit bovengenoemd boek.

1664 Friesland schaatst

Als opvolger van de glis, heeft de houten schaats met metalen glij-ijzer zo rond 1200 zijn intrede gedaan. In het boek van Jacob van Maerlant: *'Historie van Troyen'* (1264) lezen we in één van zijn gedichten voor het eerst over glijden en remmen: *'Hy leerde my op den yse gaen / Lopen ende stille staen'*. Het ijsvermaak in Friesland wordt voor eerst beschreven in 1664. In het boek *'Beschryvinge van de Heerlyckheydt van Frieslandt tussen 't Flie end de Lauwers met nieuwe Caerten van 't Landschap in 't algemeen'* heeft Schotanus voor het dorp Britzwerdt, ten zuidoosten van Oosterlittens (zie kaartje), de volgende waarneming opgetekend:

'Het Meyrken van dit dorp / wordt 's winters / wanneer't gladt ys is / van de jeught rydende op schrick-schoenen (in de ghemeene tale deser Landschappe Reden gheenoemt) veel besocht / insonderheydt op Sondaghen. Daer sietmen dan / die deze const veerdigh en prachtich oeffenen, Mans ende Vrouw - personen / komende van wyd en zijdt te saemen. Dit schricken ende rijden op houten schoenen / met smalle yzers / is een dinck verwonderens weerd: gheen Peerdt is soo snel in 't loopen / 't maeckt corte mylen op glad ys: een winterschen dach brengt haer verder / dan een waghen doen kan / op den langhsten dach van den Somer. Lieden uit vreemde landen dit aenschouwende staen verbaest.'

Jan van Goyen: 1647, locatie onbekend
Bron: Online Collectie van het Amsterdam Museum

Friesland was in die tijd nog niet zo bedijkt als nu. In de winter overstroomde het boezemland dan ook regelmatig. Heel veel vorst was er dan niet nodig om op dit landijs al te kunnen schaatzen.

Het maken van lange tochten werd pas goed mogelijk toen trekvaarten werden gegraven. Langs deze vaarten stonden waterherbergen (onder andere Hulckenstein bij Oosterlittens, 1652, zie kaartje) voor het innen van tol van trekschuiten, maar er kon ook gerust worden. 's Winters waren deze herbergen vermaard en het ijsplezier was een welkome afwisseling in het harde bestaan.

Theodoor van der Kooi

„JANUS, JANUS IK MOT ER UUT, IK WOR ZOO DRAOIERIG!”

1684 De gierslee

De gierslee - ook wel draaislee, slingerslee of vliegende slee genoemd - was vroeger erg populair. De eerste afbeelding stamt uit 1684, maar vermoedelijk werd dit draaispelletje al eerder gedaan. Het ging zo: midden op het ijs kwam een dikke paal met een draaigedeelte en een dwarshout waarmee werd rondgeduwd. Aan een lang touw van soms wel 25 meter zat een plat sleetje en dan maar draaien ... Op Terschelling stond op het ijs zelfs een 'mallemolen', waaraan meerdere sleetjes aan touwen vastzaten. Soms hadden de sleetjes een rugleuning en schotten zodat men er niet uit kon vallen. Ook waren ze wel met veelkleurige vlaggetjes versierd.

De Hollandse matrozen, die in de strenge winter van 1683-1684 met hun schepen in een blokkade op de Theems vastlagen, deden dit spelletje tijdens een Frost Fair ofwel ijskermis. Duizenden Engelsen kwamen er naar kijken.

In de 19e eeuw organiseerden kasteleins en later de ijsverenigingen wedstrijden en ook het

Ansichtkaart met gierslee - H.J. Gerstenhauer

ijsvermaak met onder andere de gierslee, tonkruipen, zaklopen (op glad ijs niet eenvoudig) en turfrapen. Bij IJsvereniging Monnickendam, opgericht in 1887, werden goede zaken gedaan met de gierslee. De duwers aan de draaipaal hadden klompen met 'scherp' eronder en de sleden gierden met grote snelheid over het ijs. De bezoekers konden na afloop nauwelijks op hun benen staan van duizeligheid.

Ook in Friesland en bij ijsverenigingen in Giet-hoorn (1872) en Blokzijl (1896) was de draaislee populair. Natuurlijk ontbrak de koek-en-zopietent niet, waar warme chocolademelk en taaipoppen werden verkocht.

Lamberthe de Jong

*The Frozen Thames of 1684 (detail)
Abraham Hondius © Museum of London*

1700-1914 Remscheid, 'Schlittschuhschmiede der Welt'

Remscheid en directe omgeving was eeuwen lang het centrum van de productie van schaatsen in Duitsland. De eerste vermeldingen van het vervaardigen van schaatsen in Remscheid en omgeving dateren uit de periode 1710-1730. De meerderheid ervan bestond uit de diverse modellen *Hohlbahnschlittschuhe*. Deze hol geslepen schaatsen werden ook wel gleufschaatsen genoemd. De productie van schaatsen was op export gericht. De belangrijkste afzetgebieden waren Nederland, Engeland, Frankrijk en in de loop van de 19^e eeuw ook Rusland, Amerika en Canada. In Duitsland zelf Bremen en Oost-Friesland. Er werden modellen werden gemaakt die daar populair waren.

Een paar Groningerschaatsen gemaakt voor export naar Nederland

Vanaf het begin van de 19e eeuw werden al tientallen verschillende modellen schaatsen gemaakt. In het midden van de 19e eeuw kwam de zogenaamde *halbeisernen Schlittschuh*, de half-ijzeren schaats geschikt voor kunstrijden. Het betrof een houten schaats met ijzeren schroef achteraan bij de hak, die bij het aandraaien vier ijzeren haken aan de schoen klemt.

Reeds in 1850 waren in Noord-Amerika de eerste schaatsen in gebruik die een volkomen vaste verbinding met de schoen vormden door middel van een klemschroef bevestigd aan de zool en hak. Met de opkomst van de metalen schaatsen vanaf 1870 veranderde de organisatie- en productiewijze van de schaatsindustrie. Mede door

Een paar schaatsen met grote krul gemaakt door C.W. Wirths voor export naar de USA

de introde van machines werden in Remscheid op grote schaal nieuwe modellen geproduceerd zoals de schroefschaats 'Merkur' en de hevelschaats 'Heros'. Op beide vindingen kreeg Johann Peter Becker jr. patent in 1877. In de jaren 1877-1886 werden meer dan 100 patenten verleend! Deze hadden met name betrekking op de verbinding van de schoen met de schaats.

Tussen 1895 en 1913 ging de schaatsindustrie geheel over op kapitalistische productiemethoden. Gecomplieerde en dure fabrieksinrichtingen werden noodzakelijk. Het gevolg was dat de productie van schaatsen steeds meer geconcentreerd werd in enkele kapitaalkrachtige grote bedrijven. Deze maakten vaak ook andere artikelen zoals schroevendraaiers, tangen en tuinharken.

Omstreeks 1900 gold de firma Johann Peter Becker met 300 personeelsleden als de grootste schaatsfabriek van de wereld. Andere grote fabrikanten waren de firma's Gebr. Wirths, Gustav Henckell, Eduard Engels, F.W. Hens en David Sieper Söhne. In de decennia voor 1914 had de schaatsindustrie van Remscheid geen noemenswaardige concurrentie in de wereld. Zij gold als '*die Schlittschuhschmiede der Welt*'.

Na 1914 trad een periode van inkrimping op. Rond 1974 waren er in Remscheid nog maar drie bedrijven die schaatsen maakten: Gloria (Hermann Becker), Polar-Werke (in 1924 ontstaan uit Engels, Sieper en Hens) en Richard Weigand. De grote schaatsfabriek Stürmerwerk had zijn deuren vlak daarvoor gesloten. Gloria en Richard Weigand bestaan als bedrijf niet meer. Hudora maakt nog steeds sportartikelen. Dat in Remscheid ruim twee eeuwen schaatsen werden gemaakt kwam omdat men telkens met de tijd meeging en op goedkope, fabrieksmatige manier schaatsen maakte.

Frits Locher

1740

Kortebaan

Hoewel de eigenlijke oorsprong van de kortebaan verborgen ligt in de nevelen van de geschiedenis zijn er wel enkele aanwijzingen te vinden. Elk jaartal dat we boven dit venster plaatsen, is echter arbitrair. Wat bedoelde de maker van dat versje in het 17de-eeuwse *'Haerlems Oudt Liedt-boeck'* met de regels: *'Op ander plaatsen, / Int tijt van ijs, / rijt men op schaetsen, / om eer en prijs'*? En zag die rijmelaar in 1675 toen hij noteerde *'Yn 'e Haske, yn St Joris en by de Skansterbrêge / Wurdt riden om it huddst'* spelende kinderen in Oudehaske, Sintjohannesga en bij de Schansterbrug in Heerenveen of waren het wel degelijk hardrijderijen?

Bakermat

Het verzamelen van feiten lukt pas in de 18de eeuw. Door de digitale ontsluiting van de aloude krantenleggers vonden we onlangs in de *Leeuwarder Saturday Courant* van 3 februari 1776 aankondiging van wedstrijden 'op Schaatzten' c.q. 'met Schaatzten' in Menaam (Menaldum) en Baard. Beide keren gold de restrictie dat de uitgeloopte prijs uitsluitend bestemd was voor *'die geene die geen prys gewonnen hebben'*. Conclusie: er kwamen toen al volop hardrijderijen voor. We zijn dan aangeland bij de eerste – aanwijsbare – groep van organisatoren: de kasteleins van herbergen aan en in de buurt van vaar- (en dus ook ijs-)wegen.

Kroegbazen die op andere momenten van het jaar andersoortige evenementen uitschreven om volk naar hun etablissementen te trekken, stonden aan de basis van de oudste wedstrijdvorm in het schaatsen in ons land. Net als bij het misschien nog wel oudere *'belslydjeien'* (arrensleewedstrijden) liet men de deelnemers over korte afstanden rijden. Via een simpel afvalsysteem bekampten elkaar steeds twee rijders tot de finale waarin 'om prijs en premie' werd gestreden. In een evolutie die meer dan een eeuw duurde, kristalliseerde zich een uniforme lengte van de hardrijdersbaan uit: 160 meter voor mannen en 140 voor vrouwen.

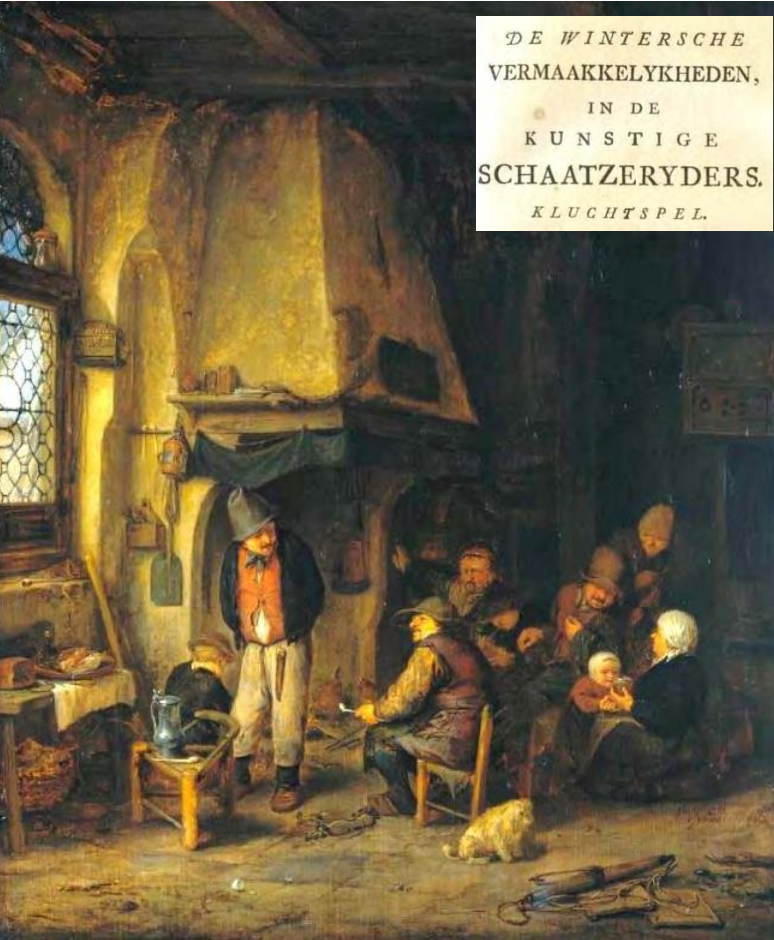
*Friese schaatsenrijder, circa 1785
Behangsel schilderij van Aede Lützens (detail)
Fries Scheepvaartmuseum, Sneek*

Zo vestigde zich met name in de provincie Friesland – dat we daarom wel de bakermat van de kortebaan noemen – een traditie die ook diep verankerd lag in het volksleven. De Friese taal kent een oude zegswijze die dat schitterend formuleert: *'len Fries, da's in reedridder. Twa Friezen: da's in hurdriderij.'* ('Eén Fries, dat is een schaatsenrijder. Twee Friezen en je hebt al een hardrijderij.')

Enkele eeuwen lang leefden legendarische namen van vroegere hardrijders in deze provincie voort die je hier en daar in straatnamen en in de naamgeving van ijsclubs nog terug kunt vinden.

Hedman Bijlsma

DE WINTERSCHE
VERMAAKKELYKHEDEN,
IN DE
KUNSTIGE
SCHAATZERYDERS.
KLUCHTSPEL.

Adriaen van Ostade, 1650. *De schaatsenrijders*
Rijksmuseum, Amsterdam

Mourik's kluchten: 'alle zeldzaam en onbeduidend.' Hoe banaal ze ook waren, het weerhield Van Buttingha Wichers er niet van om er uitgebreid uit te citeren in zijn standaardwerk 'Schaatsenrijden' (1888).

De winter op de voet

Mourik situeert elke klucht in een herberg aan het ijs net buiten Amsterdam. Hij volgt daarbij de winter op de voet. Naarmate de vorst langer aanhoudt, verschaft hij ons achtereenvolgens een inkijkje in een ijsherberg aan een sloot, aan de Amstel en aan het IJ.

Herberg de Boon-akker, in het stuk 'Op de wintersche vermaakkelykheden, in de kunstige schaatzeryders', lag vlak buiten de bolwerken tussen de Leidse- en Weteringpoort, ongeveer waar nu de Jan Luijkenstraat aan het Rijksmuseum grenst.

1753

De ijsherbergen van Mourik (1)

Bernardus Mourik was behalve boekverkoper in de Nes in Amsterdam een groot liefhebber van schaatsenrijden. In 1753 maakte hij er drie kluchtspellen over, naar eigen zeggen omdat het vermaak nog niet eerder was beschreven en 'bij veele hoog word geschat'. Hoge-schoolliteratuur was het niet: Van der Aa was een eeuw later in zijn 'Biographisch Woordenboek' dan ook in vier woorden klaar met

Er hangt een warme, oergezellige sfeer. 'Ys geeft dorst.' Bij een flip, een wip, een brandewijntje of een warm biertje worden ervaringen uitgewisseld over tochtjes via een kavelsloot en de Schinkel naar Amstelveen, Sloten, Osdorp en 'Hallefweg'. Katrijn, de meid van de waard, bezorgt kleumende nieuwkomers een warm plekje bij het vuur. Rouleren is verplicht.

Tussen allerlei schaatstips - smeer je ijzers met kaarsvet - door wordt er flink geflirt en gesjanst. De Boon-akker blijkt echter geen bordeel: Katrijn 'zuigt niet aan de veeter.'

Rond half tien luidt de poortklok en wordt haastig het laatste pijpje gestopt voor onderweg, want om tien uur gaat de poort toe en moet iedereen weer binnen de stadsmuren zijn.

Niko Mulder

Deze serie wordt vervolgd in Kouwe Drukke 51 en 52.

G.P. Westenberg, 1819. *IJsherberg bij de Kostverlorenvaart*.
Stadsarchief Amsterdam

1757

Bordeel op het ijs?

Europa heeft in voorgaande eeuwen meerdere (zeer) strenge winters gehad: de *Kleine IJstijd* (1430-1850). Al het oppervlaktewater was wekenlang bedekt met solide ijsvloten. Mensen begaven zich massaal op het ijs. Commerce en vermaak zetten kramen op, er kon worden gedronken en gegeten, het was jaarmarkt op het ijs. Op jaarmarkten deden bordelen goede zaken. Verplaatste zich 's winters met de handel ook de prostitutie naar het ijs? Een zoektocht in beschrijvingen over ijskermis leverde niets op. Tussen de vele geschilderde en gegraveerde ijsgezichten werd één prent gevonden met een kraam suggestief een hoerenkraam te zijn. Iven Besoet maakte deze in 1757 voor de baljuw van Monster. De voorstelling geeft het ijsvermaak in Den Haag weer. Op de voorgrond staat een kraam met uitbouw, in de opening staan, en aan de tafel ervoor zitten, een dame en heer. Allen zijn goed gekleed. Ofschoon, de dame aan tafel heeft blote borsten en de andere een zeer diep uitgesneden decolleté (zie detail). Deze prent diende als voorbeeld voor Engelse prenten (o.a. John June, 1763). Daarop is de dame aan tafel gekuist met een omslagdoek.

Corrupte praktijken

Prostitutie was in die tijd officieel verboden. Baljuws die daarop moesten toezien werden niet volledig betaald. Ze mochten daarom opgelegde geldboetes innen voor eigen gebruik. Dit werkte corruptie in de hand waarvan o.a. hoeren en hun cliënten slachtoffer waren. Den Haag herbergde voorname ingezetenen en ontving vaak hoge buitenlandse gasten. Prostituees werden bezocht door mannen uit alle rangen en standen. De baljuw dwong hen namen van voorname bezoekers te geven, soms vooraf al. Eenmaal gesnapt dreigde hij met bekendmaking en pro-

's Gravenhage na de zijde van het Westland
Iven Besoet,

Museum De Lakenhal Leiden; Inventarisnr: 3124.2

ces verbaal, dat evenwel voorkomen kon worden met afkoping. Zo verwierf de baljuw zich een riant inkomen. Deze praktijk duurde tot midden 18de eeuw.

Geen onomstotelijk bewijs

Is deze prent nu het bewijs dat op ijsfestijnen vrouwen van lichte zeden er hun diensten aanboden? Den Haag kende een bloeiend hoerenbedrijf, en gezien de variatie aan cliënten zullen er ook 'deftige' hoeren zijn geweest. Het Nederlandse schaatsfeest trok bezoekers, die misschien wel iets meer wilden dan alleen kijken naar schaatsers en arrensleden. Dat dit een hoerenkraam is lijkt aannemelijk, maar dat daarmee prostitutie op het ijs is bewezen gaat te ver. Verder dan *waarschijnlijk* brengt de interpretatie van deze prent ons niet.

Jannie Buijs

Iven Besoet (detail)
Museum De Lakenhal Leiden

*Hardrijderij in Friesland
Gravure van Rienk Jelgerhuis,
1765*

1763 Primeur voor Grijskerk

Al op 11 januari 1763 verscheen in de *Groninger Courant* een wedstrijdaankondiging voor een hardrijderij op de schaats. Dit was de oudste advertentie over een schaatswedstrijd die tot nu toe werd gevonden. Kastelein Johannes Tomas van herberg 'In de Pilaars tot Grijskerk' meldde die dag dat hij *'gesint is op aanstaande woensdag den 13 january 1763 's middags op Schaatzten te laten verryden een extra fraaye Silveren Mes en Vork, zullende de snelste Ryder die premie genieten.'*

Hoe de uitslag van deze hardrijderij in het Groningse dorpje op de grens met Friesland was, is niet bekend, maar de advertentie gaf aan dat er in deze zeer strenge winter schaatswedstrijden werden gehouden. Op 20 december was de vorst ingevallen en die verdween niet meer tot 23 januari 1763. Het kwik zat vaak ver onder nul met als hoogtepunt 5 januari toen in Haarlem - 12 graden Celsius onder het vriespunt werd gemeten.

De *Leeuwarder Courant* volgde het Groningse voorbeeld dertien jaar later met twee advertenties voor hardrijderijen op de schaats. Ze wer-

den beide zaterdag 3 februari 1776 gepubliceerd:

De Hoog Wel Geboren Heer E.F. de Aylva, grietman over Baarderadeel, gaf kastelein Nanne Jetzes uit Baard toestemming *'op Maandag 5 February te laten verryden met Schaatzten, eene Curjeus Zilver Hegt, en zullen alle mede mogen ryden, die geen prys gewonnen hebben.'*

En de Hoog Wel Geboren Heer G.F. baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg gaf kastelein Hans Frans Vrobke uit Menaldum toestemming *'op Woensdag 7 February aldaar 's Middags om één uur te laten verryden op Schaatzten: een mooy ZILVEREN, HEGTEN MES welke zal gegeven worden aan die geene die geen prys gewonnen hebben, en het hardst kan ryden.'*

Dat alles gaf aan dat de kasteleins in de achttiende eeuw de dienst uitmaakten bij de organisaties van de hardrijderijen, maar ook dat zij nooit zonder toestemming van de plaatselijke overheid hun wedstrijden mochten organiseren. De gebruiken op het ijs werden geheel overgenomen van de razend populaire draverijen met paarden, waarvan er zomers talloze werden gehouden.

Ron Couwenhoven

1772

Sneeuwbeelden in Antwerpen

De winter van 1771-1772 ging gepaard met hevige sneeuwval in heel Europa. Op 18 januari berichtte de *Haerlemse Courant* dat de wegen door de 'ingevalle Vorst en de met eenen felle Noord-Oostenwind zeer ongelijke gevallen sneeuw' zo onbegaanbaar zijn geworden dat de postiljon van Utrecht, die om drie uur 's nachts was vertrokken, nog niet was aangekomen, zodat men vermoedt dat hij 'met paard en al is verongelukt'.

En op 1 februari meldde de *Middelburgsche Courant* dat reizigers met de postwagen van Amsterdam met moeite gered konden worden toen de diligence in de sneeuw wegzakte. Op de weg tussen Deventer en Voorthuizen was een koerier 'toen het vorige week donderdag zo ongemeen sterk sneeuwde dat het er huizenhoog lag' tot tweemaal toe met zijn wagen vast geraakt. De eerste keer werd hij door acht boeren uitgegraven, maar de tweede keer waren er zelfs vijftig dorpelingen nodig om hem te redden. Hij zag er ook het lijk van een man die onder de sneeuw bedolven was en door de koude was bezweken.

De winter bracht dus volop ellende, maar in Antwerpen maakte men van de nood een deugd en organiseerde men een groot cultureel festival, waarbij studenten en kunstenaars schitterende sneeuwbeelden door de hele stad bouwden.

Jac van der Sanden, secretaris van de Koninklijke Academie der Schoone Kunsten schreef er de brochure *Antwerpsche Faem-Baszuyn van Pallas, dank en Lof, tot den adel der beyde Geslagten en beste stadgenoten over*. De kwekelingen van de Koninklijke School fabri-

ceerden voor de Beurs een enorm beeld uit een berg sneeuw van wel zeven meter hoog, waarin de rivier de Schelde (zie afb. onder) werd uitgebeeld compleet met dolfinen en Thetis (zie afb. boven), de Griekse zeegodin die de moeder van Achilles was. Kunstschilder Joannes Petrus Borrekens vereeuwigde Nero, ook zeven meter hoog, in de Korte Nieuwstraat en meesterbeeldsnijder Franciscus van Ussel ontwierp een drie meter lang liggend paard dat verrast werd door een leeuw.

Er was geen straat waar geen sneeuwbeeld stond. De mythologie zorgde vooral voor inspiratie. Hercules stond in de Hornestraat, Andromeda, verankerd aan haar rots, was in de Kaesstraat te bewonderen, aan de Vlasmarkt stond in het hof van de heer De Heuvel de Bouwel Venus, ontworpen door Jacobus van der Neer, ook al een meester beeldhouwer. Zilversmid J.B. Verberckt ontwierp het beeld van Bacchus in de wijngaardtuin van de weduwe Schryvers bij het Groenhuis en op de Vismarkt viel Neptunus te bewonderen.

In totaal beschreef Van der Sande twintig kolosale sneeuwbeelden. Het was een nooit vertoonde, en ook nooit meer vertoonde, manifestatie. In een zeer lang gedicht beschreef hij het enthousiasme bij de Antwerpenaren over de ongekende kunstmanifestatie op straat:

*De Konstminnaers, het volk, elk ging oft rende rond
Alwaer men bezig was, of iets lofwaardig stond.
Men somtyds bij een stuk zag honderden verzaemen
Die daer in lust met min of meerder kennis namen.*

Ron Couwenhoven

Bron afbeeldingen:
L'Hiver 1890-1891

eeuw kwam deze schildertechniek tot grote bloei. Met name in Zuid-Duitsland en Oostenrijk ontstonden centra van achterglasschilderen, meestal gebonden aan families. Bij deze methode wordt met ondoorzichtige verf geschilderd op de achterkant van een dunne glasplaat. De afbeelding wordt door het glas heen bekeken en dit betekent een 'om-

1775

Achterglasschildering

Het achterglasschilderen is een techniek die reeds eeuwenlang bestaat en dikwijls gerekend wordt tot de volkscultuur. In de 18^e en 19^e

gekeerde volgorde van schilderen'. Eerst worden de meest op de voorgrond tredende onderdelen geschilderd. Daarna kan de omgeving aangevuld worden. Deze werkwijze levert frisse heldere kleuren omdat er geen vernis nodig is. Maar eenmaal geschilderd, kunnen geen correcties meer uitgevoerd worden. Er werd gewerkt met voorbeelden. Hiervoor zijn vaak oude gravures en houtsneden gebruikt vanwege de duidelijke contouren. In dit geval is een gravure van Jan Saenredam (1565-1607) genomen, die zelf weer gemaakt is naar een tekening van Hendrick Goltzius (1558-1617). Een elegant gekleed paartje schaatst hand in hand. Door de aanwezigheid van de schaatsen wordt benadrukt dat het winter is. Het vrolijke koppel moet gezien worden als een allegorie van de winter.

Nelly Moerman

Afb 1. Allegorie van De Winter, achterglasschildering Zuid-Duitsland, 2^e helft 18^e eeuw, 375 x 484 mm.

Uit: W. Steiner, Landschaft in der Hinterglasmalerei des 18. Jahrhunderts, 2013, no 59.

Afb 2. Allegorie van De Winter, kopergravure van Jan Saenredam uit 1601 als voorbeeld voor de achterglasschildering in afb. 1, 220 x 159 mm, Rijksmuseum Amsterdam.

1800

Pikschieten (Fries: *Piksjitte*)

‘*Piksjitte*’ is een eeuwenoud Fries ijsspel.

Het wordt, met name bij dooiweer, op het ijs beoefend. Bij het *piksjitten* gebruikt men een zogenaamde ‘*pik*’ en een ‘*piksjithout*’. Een *pik* is een plankje van ongeveer 25x7x2cm. De *pik* wordt met de smalle kant op het ijs gezet; elk van de maximaal circa tien deelnemers legt een cent met de muntzijde naar boven op de *pik*. De cent moet er een zijn uit het guldentijdperk. Elke deelnemer heeft een *piksjithout* (foto). Dat is een gladde ronde schijf van pokhout met in het midden een gat dat opgevuld is met lood.

De eerste speler probeert de *pik* met de centen vanaf circa 30 à 40 meter te raken. De centen die ‘kruis’ liggen zijn voor hem, waarna hij nog een keer mag gooien, bijvoorbeeld naar een plek waar anderen hem niet gemakkelijk kunnen raken. De tweede speler probeert dan of de *pik* of de eerste speler te raken, enzovoorts. Het gaat er om zoveel mogelijk anderen uit te schakelen en dan de centen op te strijken. Het kan ook gebeuren dat na een aantal rake slagen de *pik* leeg is; de centen blijven dan bij de personen die ze veroverd hebben.

Dit spel wordt nog steeds op een aantal plaatsen in Friesland beoefend. Altijd bij dooiend weer, soms op kanalen, brede stukken water, maar ook op ijsbanen wanneer die niet meer geschikt zijn voor het schaatsen. Men name in plaatsen als Oppenhuizen en Uitwellingerga, Heech, Earnewâld en War-ga.

Alhoewel ik niet heb kunnen achterhalen hoe oud dit spel precies is, is het zeker eeuwenoud. Het bestond reeds rond 1800, zoals blijkt uit onderstaande literatuur. In *Earnewâld* beoefenden rietsnijders en vissers het toen al. Zelf heb ik het geleerd van mijn *heit*.

Piksjithouten van Wiebe Wijnja

Hij, geboren in 1903, was een hartstochtelijk *piksjitter*; in die tijd was het reeds een oude volkssport. En het was in de dertiger jaren, de ‘*krisis*’, in de wintertijd een kleine bijverdienste, wanneer de inkomsten voor schippers, landarbeiders en vele anderen nihil waren, Alhoewel, in 1933 dreigde het *pikschieten* in de gemeente Wymbritseradeel verboden te worden als zijnde een hazardspel.

Maar het *piksjitten* was en is toch in de eerste plaats een winters ijsvermaak.

Wiebe Wijnja

Bron:

Waling Dijkstra ‘Uit Frieslands Volksleven’;
D.J. van der Molen ‘Het oude Volksspel in Friesland’;
Archief Leeuwarder Courant 2 juni 1950;
‘De geschiedenis van IJclub ‘Rept U’’,
Oppenhuizen/Uitwellingerga. 2010. p. 118-123.

Piksjitte op de Broeresloot, 1 januari 2009
Actiefoto Topentwelonline.nl

1805

Een bloemetje voor de dames

Erg bekend is de fraaie prent van de vrouwenrijderij van 1 en 2 februari 1805 op de Stadsgracht in Leeuwarden, maar uiterst zeldzaam is de beschrijving die bij deze prent hoort. De *Beschrijving van het HARD-RIJDEN, door VROUWEN op bijgaande Plaat voorgesteld* onthult allerlei onbekende details over deze eerste grote schaatswedstrijd die in ons land werd gehouden.

'Diegenen, welke verkozen mede te rijden, werd

Detail van de prent van de vrouwenrijderij uit 1805 door J.E. Marcus gemaakt naar de originele aquarel van A. van der Poort.

Bij de finish houdt een man met pruik een warme jas gereed. Achter hem lijkt een oudere vrouw op schaatsen te worden tegengehouden door een Franse officier. Is zij misschien de moeder van Trijntje Pieters uit Poppingawier, die als eerste over de finish gaat, of van Janke Wijbes, de zestienjarige uit Damwoude, die de tweede prijs won?

verzocht den 1sten Februarij 1805 te komen op de Schutters Doele te Leeuwarden, om haare Naamen, Ouderdom en Woonplaatsen aan Commissarissen, door en uit de Ingetekenden benoemd, op te geven en dus te laten inschrijven.'

En het liep storm, want 'de toevloed was onge-
meen groot en des middags ten Twaalf uren
waren reeds 130 mederijders aangetekend en
de tijd tot het rijden bepaald, verbood meerder
aan te nemen. Aan iedere rijdster werd uitge-
deeld een Bouquet, met den nummer, naar
welke zij verplicht was te rijden en verzocht,
zulks zoveel mogelijk, openlijk te dragen.'

Er gingen er uiteindelijk 128 van start. Dat kwam
beter uit, want dan waren er zes omlopen nodig
om tot de winnares te komen. Trijntje Pieters
Westra uit Poppingawier, dochter van de plaat-

selijke veldwachter, won de
volgende dag en in de Be-
schrijving werd vermeld: 'Blom
van schoonheid - gelijk ook
bloei van jeugd en gezondheid,
wierd onder de Friese rijdsters
gevonden, en door haar is
bewezen dat de Friezen
boven anderen in het Schaats-
rijden uitmunten.'

De dames werden prima ver-
zorgd, want 'vermits de rijd-
sters in de luchtigste kleeding
reeden, wierd na het eindigen
van Partij-reeden, alle mogelijk
zorg voor haar gedragen, zoo
door het aantrekken van Pel-
sen, Soubises en Jaxsen als
door het matig toedienen van
onschadelijk warm drinken,
hetwelk zeeker mede gewerkt
heeft dat geene Haarer ver-
koud of ongesteld is gewor-
den.'

Ron Couwenhoven

1838

De prijzen werden verdeeld

Groningen had maandag 22 januari 1838 een primeur. Voor het eerst werd er een hardrijderij voor mannen gehouden en voor het eerst was er ook sprake van dat de prijzen gedeeld werden. Het beruchte parten had zijn intrede gedaan. De wedstrijd werd georganiseerd door studenten van de Universiteit van

'Nadat van des morgens 10 tot des namiddags 5 ure de kampstrijd met bewonderenswaardige vlugheid en vaardigheid had geduurd, is eindelijk de prijs behaald door H. Schaafsma van Akkrum en de premie door T.T. Annema van Rinsumageest. Deze beide uitstekende schaatsrijders hebben de zege weggedragen, nadat zij het laatst in de baan rijdende, met gelijken gelukkigen uitslag twee malen met elkander kamp hadden gereden. Verbazend was de moed en inspanning, welke beiden aan den dag legden en de overwinning van den eersten werd misschien meer behaald door een onderlinge afspraak dan door eene wezenlijke triumph over zijne tegenpartij.'

Ging het hier nog om een vermoeden, zaterdag 11 februari 1865 wist de eigenaar van de deelnemerslijst van de stadsrijderij van Leeuwarden het zeker. De beste hardrijders speelden onder één hoedje. Hij noteerde de afspraken exact op de startlijst die in het Eerste Friese Schaatsmuseum bewaard bleef: favoriet Ulbe van Dijk liet zich er afrijden. Nieuwkomer Klaas Wiltjes de Vos uit Oudkerk werd in de slag genomen en winnaar Sikke van der Wal uit

Wirdum maakte een afspraak met Sake Sijtema uit Grouw. Hoeveel van de 130 guldens die hij won, hij zelf mee naar huis mocht nemen, vermeldt de historie niet.

Ron Couwenhoven

Groningen. Zij stelden acht gouden Willems beschikbaar voor de winnaar en twee voor de verliezende finalist. Een gouden Willem was tien gulden waard, zodat er om een kapitaal werd gestreden door de 62 hardrijders, waarvan de meesten uit Friesland kwamen.

De eindrit ging tussen de 36-jarige schipper Hessel Schaafsma, een erkend kampioen uit Akkrum, en Tjeerd Tabes Annema uit Rinsumageest, die zes jaar jonger was en een groot geslacht vol hardrijders zou nalaten. Hun strijd was buitengewoon fel. De *Leeuwarder Courant* meldde over het titanengevecht op de Stadsgracht bij de Steentilpoort:

Aantekening 'accord met den prijswinnaar' op de deelnemerslijst van 11 februari 1865 in Leeuwarden. De toen ongenaakbare Ulbe van Dijk uit Gauw had een accord met winnaar Sikke van der Wal.

accord met den prijswinnaar	41	Ulbe van Dijk	0
	42	Willem Wassenaar	

Hardrijderij op Schaatsen te Dockum.

Op Dingsdag den 29 December 1840, gedenken eenige Ingezerenen dier stad, met toestemming der Regering, op de Stads Gracht, indien het weder zulks toelaat, door Manspersonen te laten Verhardrijden en vrij te vereeren:

TOT PRIJS: **EEN FRAAL GOUDEN ZAKHOROLOGIE MET DITO SLEUTEL**, of *dertien Gouden Willems*, ter keuze des winners, en

TOT PREMIE: **EENE ZILVEREN ZAK-TABAKSDOOS** of *drie Gouden Willems*, ter keuze als voren.

De Hardrijderij zal eenen aanvang nemen des voormiddags ten tien ure, terwijl de Inschrijving zal plaats hebben ten huize van *R. Vernema*, Kastelein aldaar, op Maandag den 27 December bevorens, van des morgens negen tot des avonds zes ure; alwaar testond na den afloop der Inschrijving, de Loting zal geschieden.

1840-1890

Hardrijders Dockum vereeuwigd

Dockum 29 december 1840. Het is winter en de vaarten rond Dockum liggen dik in het ijs. Men besluit een hardrijderij op schaatsen te organiseren. De prijzen liegen er niet om. Onder de 74 hardrijders op de deelnemerslijst treffen we onder andere de volgende vier namen aan:

nr.10 Johannes D. v.d. Werff, Veenwoudsterwal, 26 jaren;

nr.27 Romke R. Minnema, Oudkerk, 22 jaren;

nr.26 Jan Johannes Dijkstra, Oostrum, 18 jaren;

nr.72 Rintje T. Annema, Akkerwoude, 22 jaren.

Ook op de deelnemerslijsten van andere hardrijderijen uit die tijd komen dezelfde jonge mannen opnieuw voor. Pure liefhebbers dus!

Precies op de dag af vijftig jaar later wordt door de IJclub Dockum ter gelegenheid van den 50-jarige gedenkdag der "Dockumer Hardrijderijen" een kortebaanwedstrijd georganiseerd.

Aankondiging 50 jaar hardrijderijen 1840-1890

Leeuwarder Courant

Let op de oproep in de laatste regels van de advertentie.

Aankondiging hardrijderij 1840
Leeuwarder Courant

Een schetsboekje

Ver weggestopt op een plank in museum het Admiraaliteitshuis in Dokkum ligt een schetsboekje van rond 1890. De tekenaar, schoolmeester Hendrik Bruining, bekend van

onder andere zijn kinderboeken *Bouke de Hardrijder* en *Oude Wytske*, en tevens secretaris van de ijsclub, maakte hierin zijn eerste opzetjes van schaatsers in allerlei houdingen tijdens hardrijderijen. Op één van de schetsen zien we dat de vier schaatsers van het eerste uur het rijden nog altijd niet waren verleerd ...

Harry Karssies

IJSCLUB „DOCKUM’.

29 December 1840. 1890.

Ter gelegenheid van den 50-jarigen gedenkdag der „Dockumer Hardrijderij” zal gehouden worden te Dockum, op Maandag 29 December 1890, eene

HARDRIJDERIJ

door Mannen en Vrouwen.

(IJs en Weder dienende).

Prijs HONDERD GULDEN.

Premie ZESTIG GULDEN.

Gratificatiën VEERTIG GULDEN.

Aangifte Zondag 28 December 1890, van 's namidd. 3 tot 9 uur, in „DE BENTHEM”.

Aanvang der Rijderij 's voormidd. 10 uur.

Prijsuitdeeling in „DE HARMONIE”, 's avonds 7½ uur.

De nog in leven zijnde Rijders, die mededongen in de Hardrijderij op 29 December 1840, worden uitgenoodigd deel te nemen aan de FEESTVIERING op 29 December 1890.

Namens het Bestuur der IJclub „Dockum”,
H. BRUINING.

Jan G. Minnema
Joh. v.d. Werff

29 Dec. 1890
Oud. rijders
van de ijsclub
op 29 Dec 1890
IJclub Dockum

Bron: Admiraaliteitshuis Dokkum

[The celebrated skating scene from Meyerbeer's Opera "Le Prophète"]
WALTZ TRIANTE
LE PROPHÈTE,
 COMPOSED BY F. BURGMÜLLER.

1849

Schaatsenrijderswals

Le *Prophète* van Giacomo Meyerbeer was de allereerste opera uit de geschiedenis met een schaatsscène: gevluchte Wederdopers uit Holland worden over het ijs bevoorraadt. Tijdens de première in l'*Opéra* in Parijs (1849) werd het derde bedrijf, dat zich afspeelt op een bevroren meer in Westfalen, uitgevoerd op tweewielige rolschaatsen.

Illusie in stand houden?

Het langdurige 'ijsballet' bestond uit een wals, de pas de Redowa, een quadrille en een gallop. De lithografen van de muziekbladen voor de componisten Burgmüller en Cramer in de jaren 1850 (zie grote illustraties), hadden kennelijk geen idee van die rolschaatsen. Of wilden ze de illusie van rijden op glad ijs in stand houden ...?

Rinkomania

Of de wielschaatsen uit de opera van Meyerbeer de rage in gang hebben gezet is niet duidelijk, maar in de jaren 1860 schoten vooral in de Verenigde Staten de *rinks*, ofwel rolschaatsbanen als paddenstoelen uit de grond. Artiesten als Jackson Haines (1865) en William Fuller (1868, zie advertentie) kwamen over uit Amerika om het publiek ook hier met hun kunsten te betoveren. Op ijschaatsen of op *parlor skates*, al naar gelang het seizoen.

Niko Mulder

POLKA DU PROPHÈTE

D'APRES
 deux motifs de cet Opéra

Pour le Piano

PAR

HENRI CRAMER

Op. 64. N°1

TWEDE VOORSTELLING
 VAN
MR. W. FULLER,
 DE AMERIKAANSCH SCHAASENSRIJDER
 IN HET
PALEIS VOOR VOLKSVLIJT
 OP
Dingsdag 16 Junij.
 (Gevarieerde Exerctien.)
 Afgewisseld door het Orkest, onder Directie van den Heer
 JOH. M. COENEN.
 Entrée 50 Cents. Annvang 7½ ure.
 Leden van het Paleis voor Volksvlijt met ééne Dame
 vrije Toegang.

1855

Thialf: ijsvereniging én ijsstadion

Op 15 februari 1855 – het was in die strenge winter toen ver onder nul – werd in de gelagkamer van de herensoos De Eensgezindheid ('bij *Mebius*') in het toenmalige Nijehaske een

ijsvereniging opgericht die tot op de dag van vandaag spraakmakend is gebleven. Bij de discussie over de naamgeving toverde de jonge ambitieuze jonkheer mr. Frederik Hessel van Beyma thoe Kingma, burgemeester van Friesland's kleinste gemeente Aengwirden, een naam uit de Scandinavische mythologie tevoorschijn: Thialf. '*Een mythologische Schaatskoning*' is hij later wel genoemd, '*een reus op schaatsen met vleugels aan zijn voeten*'. In werkelijkheid was die boerenzoon Thialfi in de Scandinavische bronnen slechts een onbeduidende metgezel van de god Thor. Maar ligt niet veel meer voor

de hand dat de erudiete jonker – eerste voorzitter van de vereniging – de Duitse literatuur goed kende? '*Sturm und Drang*'-dichter Friedrich Gottlieb Klopstock wijdde immers in de 18de eeuw al een zeven pagina's lange ode aan '*Die Kunst Thialfs*'.

'Natuurijsbaan zonder weerga'

Het geboortehuis van Thialf – een neoclassicistisch pand vooraan op de Heerenwal – staat er nog. En in de Hepkema's bosjes ontwaren we nog altijd de contouren van een deel van 'de

'natuurijsbaan zonder weerga' waar zich vanaf 1894 ruim zeventig jaar de historie van de Koninklijke Ijsvereniging afspeelde. Nadat overigens in 1890 al op de Tjalleberter Petten internationale langebaanwedstrijden waren georganiseerd. Met de komst van een 400 meterkunstijsbaan aan de Pim Mulierlaan – enkele kilometers zuidelijker – die zonder enige discussie de naam Ijsstadion Thialf kreeg, schoof ook de uitspraak van het in het Friese Haagje gebruikelijke '*Tsjolf*' op naar het nieuwerwetse '*Thialf*' (met de klemtoon op de i). Op zaterdag 24 december 1966 ging de baan voor het publiek open. In Heerenveen was de 'nieuwe ijstijd' angebroken!

Schaatstempel

Vanaf dat moment werd het kunstijs in Heerenveen een begrip in de nationale en snel daarna ook in de internationale schaatswereld. Die faam werd nog vele malen groter toen de 'schaatstempel' in 1986 werd overkapt. Onderstaande statistiek laat duidelijk zien dat beide ontwikkelingen positief van invloed zijn geweest op het aantal Nederlandse wereldkampioenen.

Wereldkampioenen		
Periode	% Heren	% Dames
1893-1961	10	0
1962-1986	44	24
1987-2013	63	22

1893: eerste WK onder auspiciën van de ISU
22 december 1961: opening Jaap Eden, Amsterdam

De laatste 25 jaar was Thialf hét schaatsmekka van Nederland. Talloze langebaanschaats(st)ers beschouwen Thialf als hun thuis. De volle tribunes, de toejuichingen van de eerste tot de laatste minuut en niet te vergeten de inzet van de dweilorkesten (met heel lang de Blauhúster Dakkapel als aanjager) maken een bezoek tot een bijzondere belevenis.

Of moeten we met de aanwijzing van Almere als nieuwe topsportlocatie onze laatste zinnen straks ook in de verleden tijd formuleren?

Hedman Bijlsma / Theodoor van der Kooi

1860-1900 Promenadeschaatsen

De elite wilde er ook bij horen in de jaren dat het schaatsen razend populair werd in Amerika. Voor het gemak, en om een nare val te voorkomen, werden de ijzers comfortabel breed gemaakt. Bij het aan- en afbinden had je alle bekijks met ingelegde koperen figuurtjes of een krul met slangenkopje, en tussen- door kon je zorgeloos flaneren op 10 of zelfs 14 mm brede ijzers. Zo breed, dat verzonken bevestigingsschroeven zelfs vanaf de onderzijde van de schenkel konden worden gemonteerd!

Geen werkschaatsen op de 'boulevard'

Niet alle schaatsen met brede ijzers waren bedoeld om bekijks te trekken op de winterse boulevard, die een ijsbaan nu eenmaal ook vaak was. Typische werkschaatsen, zoals we die kennen uit het Spreewald, van de Baltische kust

of uit de Zaanstreek in de nabijheid van het zilte IJ, waren zeker niet bedoeld als blikvanger. Integendeel, daarmee moest je vooral met een zwaar beladen slee op brak ijs goed uit de voeten kunnen.

*Bronzen schaats uit het Gudbrandsdal, Noorwegen.
Collectie Fred de Vegt*

Scherpe hoeken niet vereist

De bronzen of messing schaatsen die in Scandinavië vrij gebruikelijk waren, komen juist wel in aanmerking voor het predicaat 'promenade'. Vanwege het relatief zachte metaal bleven ze niet lang scherp. Dat deed er ook helemaal niet toe. Quasi onopvallend een beetje rondglijden vereiste immers geen harde afzet en dus ook geen scherpe hoeken ...

Niko Mulder

1864

De klok van de kroonprins

De betrekkingen tussen het koninklijk huis en het ijsvermaak dateren al van 1861. Het bestuur van De IJclub in Leeuwarden, die in 1850 werd opgericht, bestond vrijwel volledig uit leden van de Friese landadel en hun Oranjegezindheid was zeer groot. In 1861 leidde de zeer goede relatie met het Huis van Oranje tot de benoeming van kroonprins Willem tot beschermheer van de vereniging. Hij ontving een *'keurig gedrukt en prachtig ingebonden reglement, benevens het onderscheidingsteken, een gouden schaatsje.'* Op 1 februari meldde de *Provinciale Friesche Courant* het nieuws waaruit voor het eerst de officiële belangstelling van het koninklijk huis voor de schaatssport bleek.

De prins vatte zijn beschermheerschap niet uitsluitend als een ceremoniële taak op, maar stelde in 1862 een fraaie pendule met een zittende Minerva - de Romeinse godin van het verstand en de vindingrijkheid - beschikbaar voor een hardrijderij voor mannen. Daarmee

Prins Willem Nicolaas Alexander Frederik Karel Hendrik van Oranje Nassau (1840-1879)

toonde hij de betrokkenheid van het Huis van Oranje met de schaatssport die tot op de dag van vandaag voortduurt.

Er kon pas twee jaar later om de prijs gestreden worden. Omdat de beste Friese hardrijders al

*Een pendule met een staande Minerva
Dit is niet de pendule die Ulbe van Dijk won in
1864, maar qua stijl wel vergelijkbaar met het
uurwerk dat hij als prijs verkoos.*

vele jaren om geldprijzen reden, stelde het bestuur van De IJclub ook een bedrag van 150 gulden beschikbaar voor de winnaar. Hij mocht kiezen: de koninklijke klok of het geld.

Ulbe van Dijk, een boer uit Gauw, bleek de sterkste van de liefst 165 deelnemers die maandag 11 januari 1864 op de beroemde baan bij de Oldehove op het ijs kwamen. Ulbe was veruit de beste hardrijder uit de negentiende eeuw. Hij won liefst 99 prijzen en premies. Niemand kon in zijn schaduw staan. Deze dag koos hij de klok, die tot 10 maart 1891 op zijn schoorsteenmantel bleef staan.

Die dag werd de klok van de prins verloot, omdat Van Dijk in zeer zware financiële problemen was gekomen toen zijn vee als gevolg van de gevreesde longziekte moest worden afgemaakt. De fraaie Minerva-pendule werd gewonnen door A.H. Tromp uit Woudsend, de kleinzoon van de grondlegger van de Onderlinge Brandwaarborg Maatschappij van Woudsend. Daarna is er nimmer meer iets vernomen over deze bijzondere klok.

Ron Couwenhoven

Vereeniging AVANCEEREN.

HARDRIJDERIJ TE LEEUWARDEN

op de banen der „Nieuwe Leeuwarder IJclub”

(daartoe welwillend afgestaan door het Bestuur dier Vereeniging)

door GEHUWDE HULPBEHOEVENDE WERKLIEDEN in Leeuwarden woonachtig,

op ZATERDAG 21 JANUARI 1893,

om Levensmiddelen, Brandstoffen of Kledingstukken.

Opschrift van een startlijst voor een hardrijderij voor gehuwde hulp-behoevende werklieden 1893.

(Collectie Hedman Bijlsma)

1865

Spek en bonen

De uitdrukking 'voor spek en bonen' is ontleend aan een wonderlijk fenomeen in onze schaats- (of moeten we zeggen: onze sociale) geschiedenis. In een tijd waar nog sprake was van een scherpe scheiding tussen de standen kwam je in de loop van de 19de eeuw berichten tegen over kortebaanwedstrijden waar na afloop 'de opbrengst uit de vreemdelingenkaartjes zal strekken tot uitdeling van een krachtig voedsel voor de armen dezer stad'. Het idee om 'armen' mee te laten profiteren van 'het feest der rijken' was op zich natuurlijk niet verwerpelijk. Maar welgestelde organisatoren gingen rond 1860 één stap verder. Ze schreven hardrijderijen uit voor 'behoefteigen' of 'hulpbehoevende werklieden' die daarin konden wedijveren om levensmiddelen (bijv. spek, halfbroden of erwten), brandstoffen of kledingstukken. Zo ontstonden de – wat we later zijn gaan noemen – spekrijderijen. 'Deze hebben het tweeledige doel om aan arbeiders in den winter een versnapering uit te reiken en aan de toeschouwers een pretje te

bezorgen', zo vatte de Friese volksschrijver Waling Dijkstra dit verschijnsel samen. Spek was voor velen die gebrek, koude en honger leden een ongekende lekkernij. Dus schreven zich niet alleen jonge kerels in voor zo'n rijderij, maar ook mannen op leeftijd. Dat de notabele organisatoren én het publiek zich vermaakten om de capriolen in de baan van soms stokoude stakkers werd aanvankelijk nauwelijks als een probleem onderkend.

'Afkeurende stemmen'

De eerste aanwijsbare 'hardrijderij van mannen en vrouwen uit den behoeftigen arbeiders stand om spek' vond plaats op 4 januari 1865 in het Friese IJsum. Er zouden er heel veel volgen. Terugkijkend valt op dat je na verloop van tijd in

In Boelenslaan herinnert de straatnaam Spekloane nog aan de spekrijderijen van weleer.
(Foto Hedman Bijlsma)

'De hereboer-notabele laat Jan Boezeroen en Klaas Kruk starten.' (tekening uit een krant uit 1955)

kranten enerzijds dankbetuigingen van rijders tegenkwam, maar in 1880 in het blad *Eigen Haard* ook al de eerste ondertonen: 'Tegen deze liefhebberij zijn reeds afkeurende stemmen opgegaan.' Pas rond de eeuwwisseling werd de kritiek manifester. Friese schrijvers als Douwe Kalma en Reinder Brolsma wisten via hun geschriften de publieke opinie te overtuigen van het schrijnende karakter van deze 'armoedewedstrijden'. Ook al werden deze rijderijen in de crisisjaren van de 20ste eeuw nog regelmatig aangekondigd.

Hedman Bijlsma

1866

'Hans Brinker; or, The Silver Skates'

In 1866 publiceerde een Amerikaanse mevrouw, die zich toen nog M.E. Dodge noemde, een boek dat wereldwijd zou worden vertaald en waarvan tot op de dag van vandaag nieuwe edities verschijnen. *'Hans Brinker; or, The Silver Skates'*, dat zich afspeelt in Holland – 'one of the queerest (= wonderlijkste) countries under the sun' – kreeg wereldfaam door een klein verhaaltje dat midden in het boek van 347 pagina's opduikt. U weet wel: over dat ventje van acht jaar (*The Hero of Haarlem*) dat zijn vinger in een gat in de dijk steekt en zo een dreigende overstroming voorkomt.

Geen klassieker in Nederland

Dat wij in Nederland alleen maar moeten lachen om dat 'fabeltje' en dat we dat naamloze zoontje van een sluiswachter geheel ten onrechte Hans Brinker (of nog erger: Hansje Brinkers) zijn gaan noemen, laten we maar even buiten beschouwing. We hebben het boek trouwens nooit serieus genomen. Ondanks - of misschien wel: door

enkele vertalingen/bewerkingen – werd het hier géén klassieker. Mede daardoor hebben we er nooit goed oog voor gekregen welke verstrekkende betekenis dit meesterwerk van Mary Mapes Dodge (haar latere schrijversnaam) op diverse terreinen heeft gehad. Ook op schaatsgebied!

Illustratie uit eerste druk 'Hans Brinker'.
(Collectie Hedman Bijlsma)

Schaats-propaganda

Het achtergronddecor – diverse verhaallijnen spelen zich af op bevroren water – is van eminente betekenis geweest voor de beeldvorming van ons land elders in de wereld.

De Amerikaanse journalist die tijdens de Spelen in Sotsji

schreef, dat de Nederlanders nog altijd op de schaats naar hun werk gaan, heeft ongetwijfeld in zijn jeugd *'Hans Brinker'* gelezen. Maar de invloed van Mary reikte verder. Eigenlijk was Dodge in een tijd dat die sport in de Verenigde Staten nog vaste grond onder de voeten moest krijgen schaatspropagandiste. Vier jaar voor de verschijning van haar belangrijkste boek schreef ze in een blad van haar vader een artikel *'Skating – Hints for Beginners'* waarin de rol van Holland als schaatsnatie al werd benadrukt. Haar boek droeg er in hoge mate bij dat in Amerika in het vervolg van de negentiende eeuw een *'skating boom'* (schaatshausse) werd veroorzaakt.

Exportproduct

In sommige Amerikaanse steden hebben de jaarlijkse wedstrijden om *'The Silver Skates'* - rechtstreeks ontleend aan het boek van Dodge – al een heel lange traditie. Maar ook in onze tijd wordt dat soort initiatieven nog bedacht. Het *Silver Skate Festival* in het Canadese Edmonton – met o.a. marathon- én kortebaansraces - beleefd volgend jaar zijn 25ste editie. Een Amerikaanse schrijfster maakte van het Nederlandse schaatsen een beeldmerk én een exportproduct dat al bijna anderhalve eeuw furore maakt.

Hedman Bijlsma

Ereteken official bij de Silver Skates Derbies in Chicago. (Collectie Hedman Bijlsma).

1870

Het proces van Arum

De stemming zat er maandag 14 februari 1870 goed in, nadat in café Meijer in Arum de prijzen van de hardrijderij waren uitgereikt aan de 22-jarige Klaas Schouwstra uit Sijbrandahuren en Marten Stegenga uit Oudega. Er waren op deze ruige schaatsdag slechts 22 hardrijders naar het dorp gekomen, maar de strijd tussen de deelnemers *'die nog geen geadverteerde prijs'* hadden gewonnen, was er niet minder om. Hardrijders in het dorp betekende een feestdag voor iedereen. En Arum vierde feest. Veldwachter Schuhmacher had namens de burgemeester zelfs laten weten dat de herbergen tot na 24.00 uur open mochten blijven *'zo lang het ijs bruikbaar was.'* Althans, dat bevoerden de feestvierende schaatsenrijders, maar de veldwachter zelf zei dat hij van niets wist en slingerde iedereen op de bon, toen na middernacht kastelein Meijer de tapkraan nog op volle kracht liet stromen.

Een schitterende stoet

Dat leidde op dinsdag 25 mei van dat jaar tot een nooit vertoond proces voor de kantonrechter van Bolsward. De rijkste inwoners van Arum, die het schaatsfeest mogelijk hadden gemaakt, waren ook bekeurd. Zij reden in tien fraai getuigde rijtuigen naar Bolsward en trokken zo naar de rechtbank. Iedereen had zich op de procesdag in zijn fraaiste kleding gestoken, zodat er die dag een schitterende stoet van Friese boeren en boerinnen door Bolsward reed die zeer veel belangstelling trok.

Het zonderlinge proces was landelijk nieuws. De *Schager Courant* meldde: *'De rijke toiletten der dames trokken algemeen de aandacht en des middags vereenigde het hele gezelschap zich aan een diner in één der lokalen van De Doelen.'*

De zitting begon om tien uur en de publieke tribune was lang niet groot genoeg om alle belangstellenden plaats te bieden. Kantonrechter mr. B.J. de Kok ontving de dames met alle egards en ondervroeg ze hoffelijk. Alle vrouwen

Grietje Hettinga, echtgenote van hardrijder Sible Westendorp uit It Heidenskip, op haar paasbest in Friese dracht. Zo trokken de vrouwen van Arum in 1870 naar de rechtbank in Bolsward.
(Olieverfschilderij - museum Warkum's Erfskip, Workum).

hadden hetzelfde antwoord: *'Mr. Bloembergen zal ons verdedigen.'*

... of een dag gevangenisstraf

Mr. A. Bloembergen Ez kwam uit Leeuwarden en vroeg vrijspraak, omdat de veldwachter volgens alle overtredders had gezegd dat men tot na middernacht in de herberg mocht blijven. Veldwachter Schuhmacher ontkende dat, maar vijf getuigen verklaarden onder ede dat hij het wel degelijk had gezegd.

De kantonrechter deed op 2 juni uitspraak. Aan het pleidooi van Mr. Bloembergen had hij geen boodschap en aan de eenstemmige verklaringen van de 33 verdachten ook niet. Alle 33 aangeklaagden - twintig boeren en dertien boerinnen - werden veroordeeld tot vier gulden boete of een dag gevangenisstraf. Zo was de hardrijderij van Arum pas vijf maanden nadat hij was gehouden, eindelijk echt afgelopen.

Ron Couwenhoven

1876-1963

Stoomijsbrekers in de Lek

Eeuwenlang stond de mens machteloos als de grote rivieren bij strenge vorst dicht kwamen te zitten. Dit veranderde met de komst van stoomijsbrekers en de uitvinding van de ijsschoen. Deze ijsschoen kon men vooraan de boeg van een sleepboot hangen. Daardoor spleet het ijs gemakkelijk en de boeg van de sleepboot werd gespaard.

Een greep uit de barre geschiedenis

Op 12 februari **1876** kon de stoomijsbreker 'Nieuwersluis' voor het eerst zijn werk gaan uitvoeren op de Lek. De pogingen waren geen succes. Vanwege de lage waterstand en omdat maar één ijsbreker kon worden ingezet, werden bij Schoonhoven de werkzaamheden gestaakt.

Op 7 januari **1880** was het ijs opgeruimd in de Lek, maar in februari was het weer raak. 'De Lek zit' zoals dat werd genoemd. In het dorp Ameide zei men 'het water is verstijfd door de vorst'.

18 december **1890** zit het ijs van Ameide tot Lexmond, waardoor een tachtigtal (!) schepen vast lagen in het ijs. Pas begin februari 1891 konden ze worden bevrijd. Lange rijen toeschouwers op de dijk verwonderden zich over de kracht van de ijsbrekers die het ijs soms met veel lawaai metershoog de lucht in tilden.

In de winter van **1909** waren zes sleepboten en twee ijsbrekers vanaf dinsdag 29 december bezig om ingevroren schepen bij Ameide in de

Lek uit hun benarde positie te verlossen. Dit lukte pas zondagmorgen 3 januari. Eén boot weigerde de hulp van de ijsbrekers om de aanslag op deze dienstverlening niet te hoeven betalen.

In de bijzondere winter van **1929** begon het pas de eerste week van februari streng te vriezen. Binnen enkele dagen was de Lek dichtgevroren. Op 2 maart van dat jaar was door een kleine invallende dooi, gevolgd door nieuwe vorst, een prachtige spiegelgladde baan ontstaan en kon men vanaf Ameide schaatsen tot aan Schoonhoven, ongeveer een lengte van tien kilometer. In deze strenge winter werden de rivieren gebruikt als verkeerswegen. Half maart pas werd het ijs opengebroken. Na afloop werd er een comité voor ijsbestrijding in de Lek opgericht.

Eind januari **1954** drijft er weer veel ijs in de Lek. Begin februari zit er een dikke ijslaag. Zaterdagmiddag 10 februari was er bij Tienhovenseveer een filevorming van auto's. Alleen al om te kunnen zeggen 'we zijn met de auto de Lek over gereden' wilde men oversteken. De veerman was zo slim de tarieven voor het rijpad naar de overkant te verdubbelen. Het was van korte duur: maandag 12 februari stoomden zes ijsbrekers vanaf Rotterdam om het ijs te breken (foto).

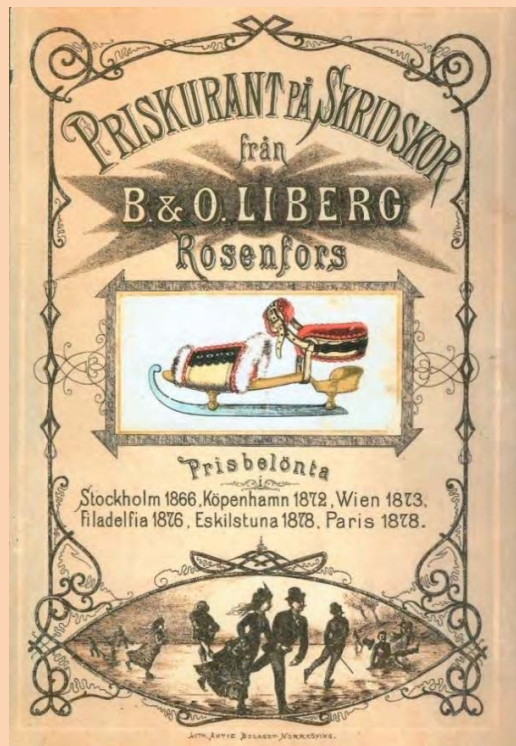
In **1963** is men er geruime tijd in geslaagd om de Lek open te houden voor de scheepvaart, maar vanaf eind januari tot begin maart is dit niet meer gelukt. Zo reden op 2 maart ruim

duizend auto's over het ijs in de Alblasserwaard. Ze namen deel aan de auto-Molentocht georganiseerd door de ijsclub Alblasserdam. Een uniek gebeuren, dat daarna niet meer is herhaald.

Sinds 1963 liggen de ijsbrekers te rusten.

Krijn van der Ham

Circa 1880

Prijscourant zonder prijzen

De oudste schaatscatalogus van de firma Liberg uit Rosenfors, in de buurt van Eskilstuna in Zweden, heeft de opzet van een fotoalbum: de gelithografeerde afbeeldingen van schaatsen werden er los ingeplakt en er was ruimte voor toevoegingen. De prijscourant bevat 42 modellen. Achter het modelnummer kon in duimen de maat worden ingevuld. Een omschrijving van de schaatsen ontbreekt, evenals de prijzen; die stonden in een afzonderlijke prijslijst (kleine afbeeldingen) voor producten van Liberg in het algemeen, met onder andere scharen, strijkijzers, schaatsen, kurkentrekkers, weegschalen, blokschaven en beitels.

Bestelboek?

De catalogus heeft nog veel weg van de stalenboeken die in de 18^e en 19^e eeuw werden gebruikt door groothandelsfirma's. Het is niet ondenkbaar dat een handelsreiziger van Liberg ermee door het land reisde om bij ijzerwarenzaken en andere winkels bestellingen te noteren.

Niko Mulder

Modelnummers 9, 10 en 11 uit de 'Priskurant på Skridskor'. De omschrijving 'för fruntimmer' in de algemene prijscourant geeft aan dat het damesschaatsen zijn.

1900 Dubbele krulschaatsen, een lust voor het oog

Als je als smid of in een ander beroep een product maakt, dan zijn er meerdere dingen belangrijk. Natuurlijk is het belangrijkste dat je iets maakt wat je kunt verkopen en daar je brood mee kunt verdienen.

Daarom moet het product ten eerste aan de eisen voldoen waar het voor gemaakt is. Maar daarnaast is het ook van belang dat het product er mooi uitziet opdat het goed verkoopt.

Eigenaardigheden

Als wij dat betrekken op onze schaatsverzamelingen dan is dat zeer zeker ook van toepassing. De firma Nijdam bijvoorbeeld heeft verschrikkelijk veel schaatsen gemaakt en verkocht, maar hoe zou onze verzameling er uit zien zonder al die schaatsen met krullen of hoge punten en andere eigenaardigheden. Juist die eigenaardigheden maken het verzamelen zo interessant.

Topstukken

Schaatsen met een dubbele krul zijn in meerdere landen gemaakt, zeker in de U.S.A. en Duits-

land. Maar ik vind de Nederlandse krulschaatsen met dubbele krul het meest interessant en fantastisch mooi, en het zijn ook topstukken in mijn collectie.

Herkomst

Wiebe Blauw beschrijft in zijn boek *Van glis tot klapschaats* de dubbele krulschaats en vermeldt als gebied van herkomst de Zuid-Hollandse eilanden. Ook in Alblasserdam werden ze gemaakt, en als je de vogelkopschaats met een krulletje aan de achterzijde meerekent, dan zou het aangrenzende Brabantse gebied daar wellicht ook bij horen.

In 1997 kocht ik mijn eerste paar dubbele krulschaatsen (zie foto boven) dat gemaakt was door F. Stijnis uit Hendrik Ido Ambacht, dat in de buurt van Rotterdam ligt. En zo'n zeven jaar geleden had ik de mogelijkheid om dubbele krulschaatsen (zie foto onder) aan te schaffen van H. Bos uit Numansdorp op de Zuid-Hollandse eilanden.

Tot op heden heb ik nog geen spijt van mijn aankopen gehad.

Wim Molenveld

Circa 1925 Opzetstukjes

Ik had de schaatsen al met de - ik noem ze maar 'opzetstukjes' - voordat ik het boekje van Hudora in bezit kreeg. Daarin worden ze beschreven in het moeilijk leesbare oud Duits-Gotische schrift. Voordeel daarvan is wel dat ze daardoor te dateren zijn, zo rond 1920/1930.

Anschraubebogen - alleen voor Ideal

Veel is er niet te vertellen over deze showstukjes en het lijkt er op dat alleen Hudora iets dergelijks heeft gemaakt. Opmerkelijk is wel dat de losse onderdeeljes alleen maar te monteren zijn op de 'Hudora Ideal', een van de vele modellen die ze gemaakt hebben.

Ondergeschoven kindje

De eerste complete schaatsen kreeg ik heel lang geleden van Teun Sluis. Het tweede paar, toevallig en gelukkig, met het andere *opzetstukje*, kocht ik voor vijf Euro op een vlooiemarkt. Ik vind ze heel bijzonder, want ik ben ze nooit tegen gekomen in de oude catalogi van Hudora en ook niet bij collega verzamelaars. Op zich is dat ook weer niet zo vreemd, want de geheel metalen schaats is een 'ondergeschoven kindje' bij heel veel verzamelaars. Bij hen moet er een houtje op zitten om voor een schaats in aanmerking te komen. Jammer, want er is zoveel bijzonders in te vinden.

René Diekstra

1929 NVBHS

Zou er nog iemand tijdens die recordoogst aan Nederlandse schaatsmedailles bij de Olympische Winterspelen in Sotsji aan die vereniging met die lange naam hebben gedacht? Op-eenvolgende generaties hebben er nauwelijks meer weet van dat wij in dit land zonder het pionierswerk van de 'Nederlandse Vereniging tot Bevordering van het Hardrijden op de Schaats' nooit de huidige langebaancultuur met de daaruit voortvloeiende op-eenstapeling van internationale schaatssuccessen zouden hebben gekregen.

Luis in de pels

Die NVBHS werd in 1929 opgericht door een aantal fervente langebaanliefhebbers. Die waren het niet eens met het toenmalige KNSB-beleid waarbij mondjesmaat rijders voor training naar Zwitserland werden uitgezonden. Zij pleitten voor afvaardiging naar Noorwegen om de rijders vertrouwd te maken met *'de Noorse manier van rijden'*. De nieuwe club werd zonder slag of stoot

*Training en warming-up bij een NVBHS-afdeling.
(Foto collectie Hedman Bijlsma)*

door de KNSB als lid geaccepteerd, maar die welwillende houding zou niet lang daarna plaatsmaken voor een ordinaire competentiestrijd. De NVBHS werd onder meer door een voortdurend pleidooi voor het instellen van een technische commissie (*'Het wordt hoog tijd dat er iemand in het bestuur van de KNSB komt met verstand van hardrijden'*) een luis in de pels van de landelijke bond.

Doel gerealiseerd

Pas na de oorlog werd de NVBHS voor vol aanzien. Toen had die vereniging door het oprichten van eigen afdelingen, het organiseren van 'droogtrainingen' en andere schaatspropagandistische activiteiten voor een belangrijk langebaanfundament gezorgd. Na de komst van de kunstijsbanen groeiden de schaatstrainingsgroepen explosief. Uiteindelijk werden die omgezet in zelfstandige hardrijverenigingen. De NVBHS hief zichzelf in 1967 op. De doelstelling die de eerste voorzitter P.J. Adrian en zijn kompanen zich in 1929 hadden gesteld – *'bevordering van het schaatsenrijden als wedstrijdsport'* – was een feit. Nederland had op dat moment kunstijsbanen én kampioenen. Toen moesten de hoogtijdagen van het Ard-en-Keessie-tijdperk en alles wat daarna zou volgen nog komen ...

Hedman Bijlsma

1932

Lake Placid massastart

In Amerika werden eind negentiende eeuw al races gehouden met vier tot acht deelnemers tegelijkertijd. Het Amerikaanse publiek was erg enthousiast over deze wedstrijdvorm en de Amerikanen hadden geen zin om hun 'pack style' te verruilen voor het door de ISU verordonneerde 'metric style'. Het duurde dan ook tot 1922 voor de Amerikanen zich aansloten bij de ISU.

Olympische massastart

De *Amateur Skating Union of the United States* was belast met de organisatie van de Olympische wedstrijden in Lake Placid en kreeg toestemming om deze met massastarts te verrijden. Vooraf was er gemor van Noren, en de Fin Clas Thunberg weigerde zelfs naar Amerika te gaan voor de wedstrijden in 'pack style'.

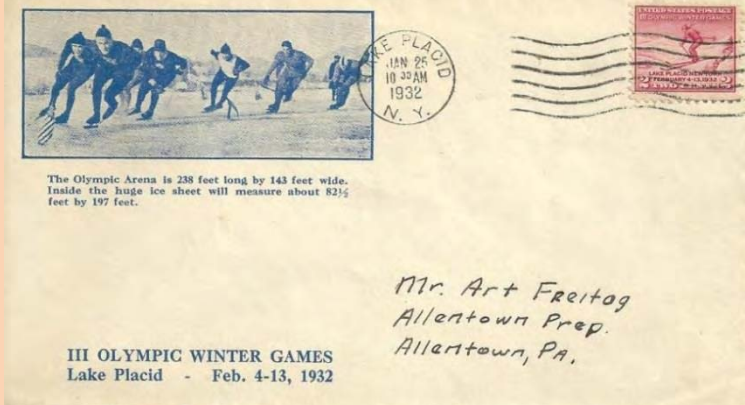
Vrouwen in de massastart

Het langebaanschaatsen voor vrouwen was op deze Spelen een demonstratiesport (500m, 1000m en 1500m). Alle medailles werden gewonnen door Noord-Amerikanen. Het duurde overigens tot 1960 eer vrouwen echt mochten meedoen. Is het toeval dat deze Spelen weer in de Verenigde Staten werden gehouden?

Geen succes?

Tijdens het toernooi verliepen de langere afstanden langzaam en moesten de scheidsrechters besluiten nemen en weer herroepen.

Alle vier de gouden medailles gingen naar de Verenigde Staten, de Noren wonnen nog twee keer zilver, er won nog een Amerikaan zilver en de overige medailles gingen naar Canada. Deze overmacht aan medailles zorgden ervoor dat de Europeanen nooit meer wilden instemmen met een toernooi met massastart.

Eerstedagenveloppe:

zijn geen verdere bijzonderheden van gevonden

Massa-door-start

Toen er indoorbanen kwamen, werd in Amerika de massastart ook daar toegepast en zo werd het shorttrack een sport waar de gezamenlijke start wel wordt toegepast.

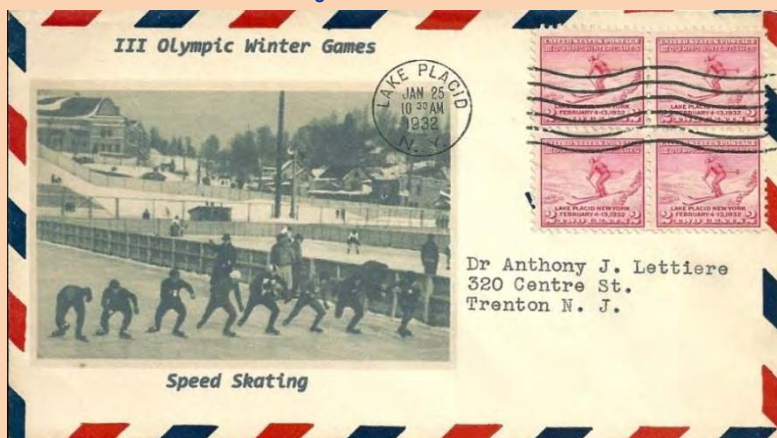
De Amerikanen houden ook nog regelmatig wedstrijden op 400-meter banen in 'pack style'. De afstanden variëren van 500m tot 50km. In Nederland organiseren we ook races - wij noemen het marathons - gehouden over langere afstanden met het massastartsysteem en sinds 2011/2012 is het een onderdeel van het World-Cup-circuit.

Geluiden om schaatsen door middel van massa-starts verder te veranderen en aantrekkelijker te maken voor een breder publiek, kunnen echter nog steeds rekenen op een sterke tegenwind.

Caroline van Staaveren

Bron:

The One hundredth Anniversary History 1892-1992, ISU - B. T. Wright

Eerstedagenveloppe: Start van tweede heat van de 10km op de James B. Sheffield Olympic Skating Rink gewonnen door Jaffee

1941

Anne Frank

Tijdens de op 4 mei 2013 gehouden Sport-herdenking bij het Olympisch Stadion werd stilgestaan bij het schaatsen in de oorlogsjaren, zoals de Elfstedentochten van 1941 en 1942. Maar ook bij Anne Frank die een groot liefhebber van deze sport bleek te zijn.

Anne Frank, tweede van links, op schaatsen in het Vondelpark. 1941

Na lang zeuren

In december 1938 schrijft ze aan haar neef Stephan (broer van de kunstrijder Bernd Elias) dat ze heeft leren schaatsen, en het graag doet.

De kleinste clown op de foto, Anne Frank's neef Bernd 'Buddy' Elias, trad op in ijsshows. Uit haar dagboek weten we dat Anne ervan droomde samen met hem op te treden.

Dit is opmerkelijk omdat we weten dat Anne weinig of helemaal niet aan gymnastiek kon deelnemen, onder meer omdat – zegt ze zelf – haar armen en benen snel uit de kom gaan.

Op 13 december 1940 schrijft

Anne aan haar oma dat ze gaat schaatsen op de Kunstijsbaan in de Apollohal. Een maand later, op 13 januari 1941, schrijft ze: *'Ik ben elk vrij minuutje op de Kunstijsbaan. Ik had tot nu toe nog altijd mijn oude schaatsen die Margot vroeger gedragen heeft, die schaatsen moeten met een sleuteltje aangeschroefd worden, en op de Kunstijsbaan hadden al mijn vriendinnetjes echte Kunstschaatsen, die met spijkers aan je schoenen vastgemaakt moeten worden, en dan gaan ze er niet meer af. Ik wou zo vreselijk graag ook zulke schaatsen hebben, en na lang zeuren, heb ik ze ook gekregen.'*

Het zou hier kunnen gaan om schaatsen van het merk Gloria, in Nederland destijds vertegenwoordigd door groothandel C.G. Sieben & Co., te Amsterdam.

Verboden voor joden

Op 22 maart 1941 schrijft ze: *'Ik wou dat ik alweer met schaatsrijden beginnen kon, maar daarvoor moet ik nog een poosje geduld hebben, tot de oorlog voorbij is (...)'*

Een werkelijk verbod op openbare sportbeoefening door joden komt er in september van dat jaar, maar in juni worden de zwembaden al voor hen gesloten.

Ruud Boelens

Met dank aan:
Gertjan Broek, Anne Frank Stichting
Olympischstadion.nl
Anne Frank Fonds, Bazel

1946-1947

Het venijn van de winter

December 1946 viel de winter in. Hij bestond eigenlijk uit een zeer lange vorstperiode van half december tot begin maart, onderbroken door twee perioden van dooi. In februari wordt het ijs bedekt met grote hoeveelheden sneeuw. Treinen moesten worden uitgegraven. Tot tientallen meters uit de kust kan over zee gewandeld worden.

De elfde Elfsteden

Na enkele keren te zijn verzet werd op 9 februari de elfde Elfstedentocht verreden. Hij heeft tot heel veel beroering geleid.

De wedstrijdrijders maakten zich die dag schuldig aan de meest ernstige overtredingen: zuigen (achter niet-wedstrijdrijders schaatsen), opleggen (in een aaneengesloten 'treintje' rijden) en zelfs een lift in de auto of achter de brommer.

Mannen die in 1947 nog goede schaatsvrienden waren, werden daarna gezworen vijanden. Schaatser Abe de Vries is zelfs naar Frankrijk verhuisd, omdat niemand meer iets met hem te maken wilde hebben!

Winnaar via de post

Uiteindelijk ontving de 23-jarige Jan van der Hoorn uit Ter Aar, die als vijfde over de streep was gekomen, een brief thuis. Zijn zuster Bora maakte die open en ging direct op zoek naar haar broer die in de kassen aan het werk was. *'Jan! Er is post voor je! Ze schrijven dat je de Elfstedentocht hebt gewonnen!'*

Op een paar kisten door de nacht

Uit mijn gesprek met de heer Van der Hoorn, thans 90 jaar, bleek dat deze fel betwiste overwinning hem niet in zijn koude kleren is gaan zitten. Het is moeilijk voor te stellen onder welke barre weersomstandigheden er toen werd gereden. Alleen de reis naar Friesland was al een hele onderneming, midden in

de nacht zittend op een paar kisten in een vrachtauto van een dorpsgenoot.

Bontje

Bij de start was het aardedonker. Het ijs was tijdens die tocht niet goed en daarnaast was er een snijvende wind. Om zich tegen de kou te beschermen droeg Van der Hoorn kranten onder zijn kleding en een bontje om zijn edele delen te beschermen. Hij had geen muts en bril ter bescherming. Dat had als gevolg dat na de rit werd geconstateerd dat zijn ogen bevroren waren. Hij reed deze tocht op Ruiterschaatsen.

Bij benadering dezelfde tijd

De laatste Elfstedentocht die Jan van der Hoorn reed, was in 1997, toen hij 73 jaar was. Hij haalde binnen 11 uur de finish. Dit is bij benadering dezelfde tijd als waarmee hij in 1947 de tocht won. Jan van der Hoorn is, na de dood van Piet Keijzer in 2008, de oudste nog levende Elfstedentochtwinnaar. De heer Van der Hoorn komt uit een sterk tuindersgeslacht dat vele successen op het ijs heeft behaald.

Ruud Boelens

Op deze foto is te zien dat Van der Hoorn zijn oog is afgeplakt.

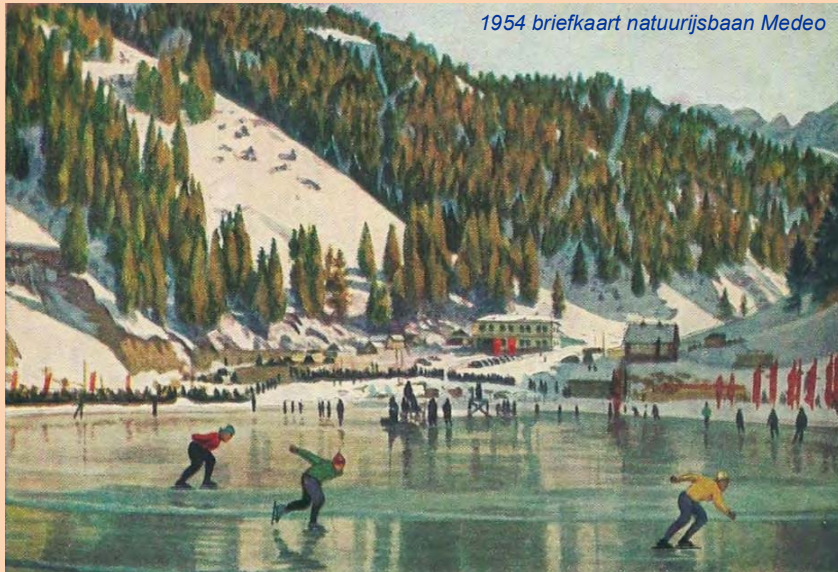

1951-heden Wonderbaan Alma Ata

In de Sovjet Unie werd na 1948 gezocht naar een manier om schaatsend weer op de kaart te komen. Wereldrecords, maar waar kan je die rijden? In Kazachstan werden in 1951 de eerste wedstrijden gereden op een natuurijsbaan op 1691 meter hoogte. Het werkte, maar wekte ook veel verwondering: allemaal onbekende Russen die ineens wereldrecords achter elkaar schaatsten ... Is dat wel eerlijk gegaan?

1954 briefkaart natuurijsbaan Medeo

Kampioenschap voor vrouwen gehouden en in 1988 een Wereldkampioenschap voor mannen.

Geen kampioenschappen meer

In 1991 werd door de opsplitsing van de Sovjet Unie het onderhoud aan de baan te duur en zette het verval in. Tegenwoordig is de baan wel wat opgeknapt en is het als recreatieve baan in gebruik bij de inwoners van Almaty, zoals Alma Ata in het Kazachs tegenwoordig heet.

Caroline van Staaveren

Maar tijdens wereldkampioenschappen kwamen de Russische heren op het podium. Met terugwerkende kracht werden de tijden van Medeo, de wonderbaan 17 km ten zuiden van Alma Ata, alsnog genoteerd. Er werden over de jaren in totaal 126 wereldrecords gebroken.

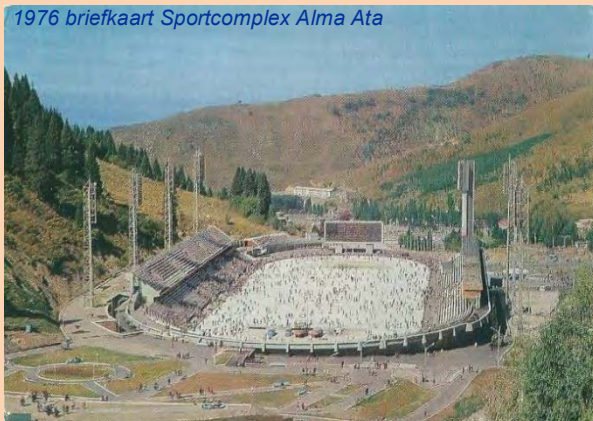
Altijd wind mee

Legendarisch zijn de verhalen van de Russische schaatsers die midden in de nacht gingen schaatsen om gebruik te maken van de wind. Of de verhalen waar zijn dat je er altijd wind mee kan hebben? Wie zal het zeggen.

Sportcomplex

In 1972 werd het complex sterk verbeterd en konden er tienduizend mensen op de tribune zitten. Er werd in 1974 en 1984 een Europees

1976 briefkaart Sportcomplex Alma Ata

Bron: 'Speed skating. Development throughout the ages' ISU 2010.

H. Snoep, M. Koolhaas en N. Terwindt.

1974-2014 De Poolster

De verzamelkring van winterse objecten *De Poolster* bestaat veertig jaar. Vrijwel alle personen en particuliere schaatsmusea in Nederland die zich verdienstelijk hebben gemaakt op het terrein van de geschiedenis van de schaats en het schaatsen zijn verbonden aan *De Poolster*. In veertig jaar heeft *De Poolster* zich ontwikkeld van een groep pure verzamelaars tot een belangrijk netwerk van mensen die de cultuurhistorie van het schaatsen in de meeste brede zin bestuderen en presenteren.

Beginfase

Een exacte oprichtingsdatum is niet bekend. In 1974 is er vermoedelijk een eerste bijeenkomst geweest van de schaatsenverzamelaars Gerard Mingelen (Leiden), Teun Sluis (Venhuizen) en Anrie Broere (Didam). Het jaar daarop in 1975 werd de eerste echte verzamelbijeenkomst gehouden in Hasselt met een stuk of zeven, acht mensen. Naast de drie pioniers waren ook aanwezig Hedman Bijlsma uit Franeker, André Koornstra uit Amsterdam en Ben Treijtel uit IJpendam. Bijlsma en Koornstra verzamelden geen schaatsen maar boeken en oude foto's, zodat de verzamelkring al vanaf het begin een brede insteek had, al heeft het object de schaats lange tijd in de kring gedomineerd.

De Poolster wijst de weg

De naam *De Poolster* is een directe verwijzing naar de ster de 'Poolster' die op het noordelijk halfrond altijd een goed oriëntatiepunt is (geweest) voor zeelui of trekkers. Ook staat de naam voor standvastigheid.

Spin in het web

Het secretariaat van *De Poolster* berustte bij Gerard Mingelen in Leiden. Hij regelde een zaaltje en verstuurde de uitnodiging voor de verzamelbijeenkomsten. Iedereen vond dat prima. Hij werd de spin in het web en het boegbeeld van *De Poolster* tijdens de eerste vijftientwintig jaar.

Rond 1980 stelde *De Poolster* een Technische Commissie in die enkele publicaties samenstelde van Engelse en Amerikaanse verkoopcatalogi van schaatsen en vervolgens ook van Nederlandstalige publicaties. Toch bleef de jaarlijkse verzamelbijeenkomst de hoofdactiviteit van de verzamelkring. Van de circa vijftig leden van *De Poolster* timmerden enkelen aan de weg met tentoonstellingen, lezingen en boeken over de schaats en het schaatsen.

Vernieuwing

Na 1997 trad er binnen *De Poolster* een ingrijpende vernieuwing op: er kwam een eigen informatiebulletin '*Kouwe Drukte*' met een aparte redactie, er werden veilingen georganiseerd met een aparte veilingcommissie en last but not least werd *De Poolster* zelf omgevormd tot een stichting, die statutair werkt als een vereniging. Door al deze veranderingen trok Gerard Mingelen zich terug uit *De Poolster*.

In 1998 werd voor het eerst een voorjaarsbijeenkomst gehouden in Wergea. De voorjaarsbijeenkomst is nadien altijd gewijd aan een thema en vindt telkens op een andere locatie plaats.

Rond 2007 startte *De Poolster* een eigen website, waarop naast algemene informatie ook stichtingsnieuws wordt vermeld. De kwaliteit van '*Kouwe Drukte*' werd verbeterd door een mooiere opmaak op gladder papier, en de introductie van kleurenpagina's en een iets groter formaat.

Onderzoek en studie

De laatste twintig jaar is het steeds lastiger geworden om oude schaatsen te vinden. Daardoor is een aantal verzamelaars zich meer gaan toelleggen op schaatsen uit het buitenland en is er meer aandacht gekomen voor onderzoek en studie naar tal van schaatsgerelateerde onderwerpen. In 2011 gaf *De Poolster* voor het eerst zelf een boek uit: '*Acht eeuwen schaatsen in Amsterdam*'. Momenteel telt *De Poolster* zo'n 160 leden.

Wiebe Blauw

1980-2014

Schaatsen in de Oostvaarders- plassen

Na alle 'kouwe drukte' om de erbarmelijke levensomstandigheden van de grote grazers 's winters in de veelgeprezen Oostvaardersplassen en na alle media-aandacht voor de film *De Nieuwe Wildernis*, misschien een goed idee om het gebied eens niet voor de zoveelste keer te bespreken vanuit de problematiek van de dieren of de natuurvorschers, maar vanuit het (veranderende) perspectief van de schaatsenrijder.

Wat voor de dieren meestal een onaangename, soms erbarmelijke periode is, voelt voor de schaatsenrijders als een paradijs op aarde. Ook voor ons is het dus een vrij uniek gebied:

- je kan er vanwege het ondiepe karakter van de grote waterpartijen al snel na een paar nachten vorst het ijs op;
- je kan op avontuur, dat wil zeggen je eigen route kiezen in een redelijk veelzijdig en afwisselend gebied;
- je komt nog wel eens een van de vaste bewoners tegen.

Dat laatste is natuurlijk de kers op de ijstaart.

Het gebied is normaliter, als er geen ijs ligt, maar zeer beperkt toegankelijk. Je kunt bij de Knardijk aan de kant van Lelystad een vrije wandeling maken en met wat geluk ook nog een paar konikpaarden of edelherten tegenkomen.

Interessanter wordt het wanneer je op alle plekken waar water is (en dat is een behoorlijk groot deel) kunt komen om zo je waarnemingen uit te breiden. Het is mij dan ook diverse malen over-

komen dat een vos mijn pad kruist, of dat een groep konikpaarden onder leiding van een hengst aan de rand van het ijs je rustig op staat te wachten en probeert te peilen hoe dicht je ze durft te benaderen.

Vanwege het grote voordeel dat ik heb ten opzicht van de hengst als het gaat om mobiliteit op het ijs durf ik behoorlijk dichtbij te komen. Dat is kennis waar ik over beschik, maar weet hij dat ook? Of zou hij toch een poging wagen om achter mij aan te komen om zo te proberen mij weg te jagen uit zijn habitat? Een schitterend schouwspel.

Waarom veranderend perspectief?

Welnu, het gebied is vanaf dag 1 aan veranderingen onderhevig geweest. De vraag laten we het gebied qua waterhuishouding met rust of grijpen we af en toe kunstmatig in, is er een die niet altijd hetzelfde antwoord krijgt.

Waar het in de beginjaren mogelijk was om helemaal langs de buitenranden van het watergebied te schaatsen, is dat nu al jaren niet meer mogelijk en wordt de schaatser gedwongen af en toe klunend z'n weg te vervolgen om van de ene op de andere plas of vaart te komen. Desondanks is het nog steeds een walhalla voor liefhebbers van toeren op het ijs.

En de dieren, wat vinden die ervan? Welnu, die maken zich volstrekt niet druk om de schaatsers. Ze gaan gewoon door waar ze al mee bezig waren, namelijk het vinden van de laatste restjes schaars voedsel. Als je de tijd en het geduld hebt om te blijven staan kan het zomaar zijn dat een kudde heckrunderen of edelherten nieuwsgierig geworden besluit om naar jou toe

te komen om jou te observeren.

De wereld op z'n kop? Die staat voor ons bij vorst toch al op z'n kop!

Kortom, wil je èn een interessant schaatsgebied èn de Oostvaardersplassen met sommige van de vaste bewoners wat beter leren kennen, trek dan de stoute schaatsen aan ...

Gerard Kloezeman

1984

Hylke Speerstra

Hylke Speerstra (Tjerkwerd, 7 juni 1936) is niet alleen de best verkochte Friese auteur, maar hij kan ook boeiend vertellen en aardig uit de voeten op de smalle ijzers.

Elfstedentocht

Hylke Speerstra heeft in 1956 voor het eerst meegedaan aan de tocht. In 1963 was hij weer van de partij maar toen als wedstrijdrijder. Helaas moest hij in Sloten de strijd staken wegens sneeuwblindheid.

Op 4 februari 1976 heeft hij de tocht op eigen houtje gereden. Hij heeft daarmee het voorbeeld gevolgd van zijn opa Bartle Bouwes Speerstra die de tocht destijds op 3 januari 1891 had gereden. De redactie van de Leeuwarder Courant wilde weten hoe het gesteld was met de route langs de elf steden en dus werd Hylke Speerstra er op uitgestuurd om het ijs te beproeven. Het werd een zware tocht langs de wakken van Friesland in circa 11,5 uur. Ook toen was de media al nadrukkelijk aanwezig.

Op redens oer

'Op redens oer' (1984) kan gerekend worden tot de Friese klassieken. De verhalen gaan over de bikkelharde strijd die schaatskampioenen van weleer op het ijs in bittere kou leverden niet voor de sportieve prestatie maar om hun schamele inkomsten in de wintermaanden aan te vullen.

De schrijfstijl van Speerstra wordt gekarakteriseerd als 'oral history', waarbij interviews omgezet worden in verhalen met toevoeging van eigen gevoelens en gedachten. Hij wordt daarin wel vergeleken met Geert Mak.

Citaat

Een citaat uit 'Helden van de armoe' (1992, de Nederlandstalige editie):

'Met de wind in de rug suisde ik over het Siegersdiep. Ik genoot van mijn eigen snelheid en van de uit de boomwallen op de oevers klinkende echo van mijn krassen. Af en toe hoorde ik het ijs scheuren, een knappend geluid. Aan het begin van de Langesloot bleef ik even staan. Ik hoorde duidelijk hoe het ijs, dat zeker al een halve meter dik moest zijn, werkte en kraakte. Als een donderslag knetterde het verder en verder. Tot het geluid wegstierf, ergens ver voorbij de Princehof, in het wijde Friese waterland.'

Ledendag 27 november 2011 in het Eerste Friese Schaatsmuseum

Op die dag hebben we mogen genieten van de vertelkunst van Hylke Speerstra. Hij is een rasverteller die zijn publiek van de eerste tot de laatste minuut weet te boeien. We zijn op een indringende en vaak ontroerende wijze meegenomen op een spannende winterreis, vol met dramatiek, humor, liefde en hartstocht en soms zelfs list en bedrog.

Theodoor van der Kooi

1985

Dank zij Jan Sipkema

Na 22 jaar heeft het bestuur onder leiding van Jan Sipkema het weer aangedurfd om een Elfstedentocht te organiseren. Lang werd getwijfeld aan de daadkracht van het Elfstedenbestuur. Voor zowel bestuur als wedstrijd- en tochtrijders was het een nieuw fenomeen. Het evenement moest opnieuw ontdekt worden. Maar na het “*It sil heve*” raakte heel Nederland in de ban van de tocht der tochten.

Provinciale Waterstaat

Jan Sipkema kwam per 1 januari 1983 in dienst als hoofdingenieur-directeur van de Provinciale Waterstaat in Friesland. In die hoedanigheid verantwoordelijk voor de Friese boezem en het beheer van de vaarwegen. Daarmee in de gelegenheid om zo nodig de sluizen te sluiten en het scheepvaartverkeer stil te leggen. Voorwaarden noodzakelijk voor een stevige ijsvloer.

Na enig nadenken

Als opvolger van H. van Slooten (sinds 1942) kwam Jan Sipkema op 22 december 1983 in het bestuur. Hij heeft daar wel even over moeten nadenken want in zijn hart wilde hij de tocht graag nog voor een vierde maal rijden. Op 14

Beeld van de 14^e Elfstedentocht. Voorzitter ir. Sipkema van de Friesche Elfsteden deelt in de Frieslandhal mee dat de tocht doorgaat.

Bron: Collectie Tresoar

december 1984 werd Jan Sipkema gekozen tot voorzitter van de Elfstedenvereniging, als opvolger van Jan Kuperus. Het jaar daarop kon hij gelijk een tocht uitschrijven. Iets wat Jan Kuperus niet was gelukt. Het is mede aan Jan Sipkema te danken dat er een tocht kon worden georganiseerd. Zijn directe invloed op bestuurlijk niveau heeft daar zeker toe bijgedragen. Ook toen er sprake was om de tocht in 1985 eerder te beëindigen - de wedstrijd was toen al lang gereden - heeft hij zijn invloed doen gelden en is de tocht tot middernacht opengebleven en met welk succes.

Liber amicorum

Jan Sipkema was jarenlang het boegbeeld van de tocht en bovendien een belangrijk ambassadeur voor Friesland. Bij zijn afscheid als voorzitter van het Elfstedenbestuur op 9 december 1994 werd hij benoemd als officier in de Orde van Oranje Nassau. Het bestuur heeft hem bedankt met een ‘*liber amicorum*’ onder de naam ‘*Dank zij Jan Sipkema*’.

Theodoor van der Kooi

1985 Wilde tocht met hoogtemeters

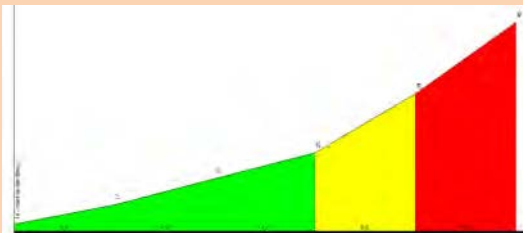
Eerdere winters schaatsten wij steeds op de ondergelopen weilanden (beemden) te Berlaar, maar in januari 1985 gebeurde er iets heel speciaals. Het had een artikel kunnen geweest zijn in de plaatselijke krant: '4 jongens schaatsen een wilde vierdorpentocht'. De dagen voordien had ik ook al met m'n oude hockeyschaatsen op straat geschaatst doordat alle binnenwegen waren omgetoverd tot ijswegen. Nu kwamen op een zondagnamiddag drie vrienden, allen 14, schaatsen in mijn straat te Berlaar.

Michel, Geert C. en Geert W. en ik kwamen tot het besluit om tot bij de ouders van Geert W. te schaatsen, die enkele straten verder in Itegem woonde. Daar aangekomen, genoten van een chocomelk en koek. Blijkbaar steeg die naar ons hoofd, want we kregen het idee om verder naar Heist op Den Berg te schaatsen. Hiervoor moesten we een hoofdweg en een spoorweg oversteken die wel ijsvrij waren gemaakt, maar we hadden onze oude schaatsen onder en die moesten maar tegen een stootje kunnen.

Terug hellend

Zo gingen we van start. Schaatsend over het fietspad langs de Ischotweg tot aan het kruispunt met Torflingstraat. Daar moesten wij voorzichtig de baan oversteken over het beton. Dit lukte vrij aardig en weldra zaten wij op grondgebied Hallaar. Hier lag de eerste helling. De spoorwegbedding die we moesten oversteken lag namelijk een vijftal meter hoger en onze

baan die de spoorweg kruiste begon een vijftigtal meter ervoor dan ook te hellen. Na de oversteek ging het omlaag om daarna op grondgebied Heist op Den Berg onmiddellijk terug hellend te worden. Ditmaal ging het om een helling met een lengte van ongeveer tweehonderd meter met een hoogteverschil van ongeveer vijftien meter. Enkele binnenwegen later geraakten wij aan de voet van de eigenlijke berg. Nu begon het echte werk. De top lag op 45 meter boven zeespiegel. De lengte van de klim was ongeveer vijfhonderd meter en het hoogteverschil bedroeg ongeveer dertig meter.

We trokken onze stoutste schaatsen aan en begonnen aan de klim. Uiteindelijk lukte het vrij vlot. Eens boven, besloten wij na een korte rustpauze onze weg terug langs hetzelfde traject te laten verlopen. Onderweg hielden wij nog halt bij de ouders van Michel om de innerlijke mens te versterken. Na ongeveer vijftien kilometer gereden te hebben, kwamen wij terug thuis aan. Uiteindelijk deden wij de grondgebieden aan van vier dorpen, namelijk Berlaar, Itegem, Hallaar en Heist op Den Berg en was onze tocht goed voor ongeveer 55 hoogtemeters.

Onbewust

Enkele weken later werd de Elfstedentocht gereden, en plots werden wij als Belgen geconfronteerd met termen als 'koek- en zopietent' en 'klünen'. Zonder dat we er van bewust waren, hadden wij enkele weken eerder tijdens onze tocht twee koek- en zopiestops gehouden en inderdaad, ook geklünd over de Isschotweg en de spoorweg. Misschien wel het bewijs dat deze twee zaken altijd wel hebben bestaan als er op natuurijs werd geschaatst ...

Kurt Cerstiaens

Foto Leo Wouters

2000

De baanveger gemotoriseerd

Voor wie is de baanveger geen bekende figuur? Velen kennen deze persoon uit de literatuur en enkelen ook nog wel van op het ijs.

De rol en betekenis van de baanveger

De baanveger is vooral bekend als de man (vanwege de fysiek zware arbeid geen vrouw?) die de schaatsbaan veegt, ontdoet van sneeuw en het ijsschraapsel veroorzaakt door de schaatsers. Door zijn werkzaamheden zorgde hij er voor dat de schaatsers maximaal konden genieten, maar ook zo veel mogelijk werden behoeft voor valpartijen. Immers, de zichtbaarheid van onder andere scheuren voorkomt verwondingen en gekwetste of gebroken ledematen.

Een barst ter aanvulling van de aalmoes

Dat soms de baanveger zelf de oorzaak was van het ongerief kwam omdat hij expres een barst in het ijs maakte of deze open hield, zodat hij de helpende hand kon bieden bij het 'over-

bruggen' hiervan. 'Een centje voor de baanveger' was een veel gehoorde uitroep.

De baanveger was vaak iemand die door de vorst was 'uitgevroren' en van aalmoezen en steun moest leven. Het was zeker geen vetpot en een aanvulling op de liefdadigheid viel te regelen door de breuk in het ijs open te houden. Pas toen liefdadigheid en gemeentelijke ondersteuning een feit werd kon regulering plaatsvinden. Zo was rond 1900 het baanvegersloon twaalf cent per uur. De gemeente Amstelveen gaf na de strenge winter van 1917 per jaar 25 gulden uit om werkelozen als baanveger in te zetten. Hij behoorde dienstig te zijn aan het genot dat de winterse ijspret leverde.

Gemotoriseerde vervanger

Toen vooral in de tweede helft van de 20^e eeuw de schaatssport opbloeide en de economische omstandigheden sterk verbeterden en daarmee ook de werkgelegenheid, konden velen zich het genoeg van nieuw schaatsmateriaal en schaatstochten veroorloven. Hun tochtje hoefde niet langer beperkt te blijven voor het transport van voedsel, het familiebezoek of de kerkgang. Door de ontwikkelingen kon nu ook de baanveger vervangen worden door een gemotoriseerd substituut. Dat uiteindelijk bij meerdere clubs of toertochtorganisaties de keuze is gevallen op een Citroën 2CV, zoals bij IJclub Uiterweg uit Aalsmeer op de foto, hoeft geen verbazing te wekken. Ook deze is net zo veelzijdig, wendbaar, betrouwbaar en goedkoop als zijn illustere voorganger.

Jos Pronk

8 februari 2012. Baanveger op het Veluwemeer
Foto Leo Wouters

2001

Van glis tot klapschaats

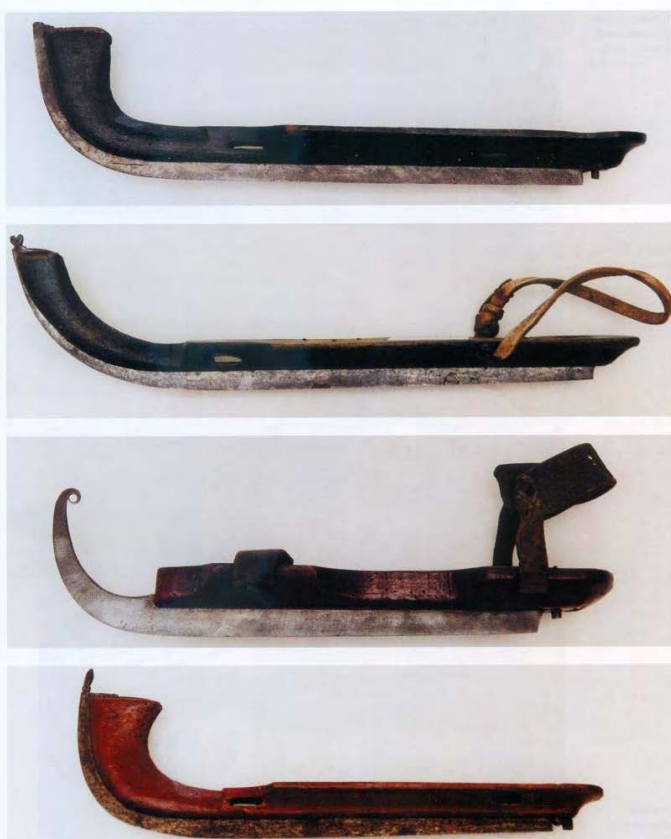
In 2001 beschrijft Wiebe Blauw in een boek van ruim 350 pagina's over 800 jaar geschiedenis van de schaats, maar ook over de schaatsmodellen, de schaats en zijn onderdelen en de schaatsenmakers. Bovendien is er een hoofdstuk dat de ontwikkeling beschrijft van glis naar houten schaats, ofwel van glijden naar zwieren en rijden.

Van monnikenwerk ...

Er waren destijds nog maar weinig archieven digitaal ontsloten, zodat het een echt monnikenwerk was om al deze gegevens te achterhalen. Het onderzoek duurde dertien (!) jaar.

... tot schaatsbijbel

Het boek geeft een goed overzicht van alle facetten van de ontwikkeling van de schaats en is een uitstekend naslagwerk voor hen die daar in geïnteresseerd zijn. Een schaatsbijbel die zeker bij de verzamelaars aangesloten bij De Poolster altijd voor het grijpen staat op de boekenplank, of zoals op de achterzijde van het boek staat: *'Een waar eldorado voor de schaatsliefhebber'*.

Enkele geverfde schaatsen; van boven naar beneden: Noordhollandse schaats, hartjesschaats, Tienetse kruischaats, Westfriese schaats.

Pagina 148: vier modellen schaatsen

Supplement

In de jaren na de publicatie van het boek zijn er door belangstellenden nieuwe gegevens over schaatsenmakers opgedoken en naar voren gebracht. De bijbel bleek nog niet helemaal compleet. Deze aanvullingen staan sinds kort vermeld op verzamelkringdepoolster.nl, overzichtelijk geordend door Wiebe Blauw zelf.

Matthy van Klaveren

Wiebe Blauw

1940 werden bij Edam ijsschotsen van meer dan een halve meter over de dijk geschoven en daar achter vormden zich ijsbergen van tien meter. In de eveneens strenge winter van 1941-1942 werd Ameland pas na zeventig dagen uit zijn isolement

2010/2012 Kruiend ijs

Kruiend ijs is vaak een gevolg van harde wind na een lange periode van flinke vorst. Het ontstaat op grote wateroppervlakken, zoals het IJsselmeer en de Waddenzee, maar ook op andere grote meren. Dit fraaie schouwspel trekt vaak vele toeschouwers. Maar het veroorzaakt ook schade aan dijken. In het verleden zijn daardoor vele dijkdoorbraken ontstaan.

Als de opstekende wind vat krijgt op grote ijsvelden, worden die tegen- en op elkaar gedrukt. Het ijs dat zich opstapelt is niet alleen gevaarlijk voor de scheepvaart, maar de enorme krachten die hiermee gepaard gaan, kunnen gemakkelijk dijken en de daarachter gelegen huizen beschadigen.

Verschuivingen en doorbraken

In 1971 is door het kruiende ijs de vuurtoren van Marken een aantal centimeters van zijn plaats verschoven. Na de strenge winter van 1939-

verlost. In Gelderland slingeren veel dijken in bochten en kronkels door het rivierlandschap. Het zijn de restanten van vroegere dijkdoorbraken door kruiend ijs. Ze ontstonden vaak in bochten, waar ijsdammen, ook wel 'kistwerken' genoemd, het rivierwater opstuwd. Dit had vaak een dijkdoorbraak tot gevolg. Zat er eenmaal een opening in de dijk, dan ontstonden door de enorme watermassa's die daar doorheen kolkten, grote gaten. Als het onvoldoende lukte om het gat of de gaten te dichten, werd er een lus om de ontstane plas heen gelegd, een zogenaamde 'wiel' of 'waai'.

Wonderlijk schouwspel

In Friesland bij Gaast, vormde zich begin februari en eind december 2010, spectaculair kruiend ijs zo'n kleine drie kilometer uit de kust. Vele belangstellenden namen de moeite een voet- of schaatstocht te ondernemen om dit wonderlijke schouwspel met eigen ogen te zien. De opgedrukte ijsmassa's reikten wel tot zo'n drie meter hoogte. Voor de kust van Gaast is het IJsselmeer erg ondiep, soms minder dan een halve meter. Regelmatig kun je door het ijs de zanderige bodem waar nemen. Door de krachtige meest westenwind ontstaan grote spanningen in het ijs, waardoor vlakbij het kruiende ijs scheuren ontstaan, die zo breed kunnen worden, dat het schaatser of wandelaar moeite kost om er overheen te komen.

Leo Wouters

Kruiend ijs bij Gaast, 30 december 2010

2015

Kans op Elfstedentocht grillig

Wanneer de kans op een volgende Elfstedentocht in ons schaatslandje aan de orde is, valt het niet mee om objectief te blijven. Enerzijds omdat voor schaatsers als ikzelf (kruisjes behaald en 'wild' gereden) door het ultieme verlangen naar de tocht der tochten de zinnen niet bij elkaar te houden zijn. Anderzijds omdat er in en door de media een gekkenhuis wordt geschapen, waarin veel wordt geroepen over de betrouwbaarheid van ijs, de weersvoorspelling, het grillige klimaat en de beheersbaarheid van grote massa's mensen. Laat ik dan toch een poging wagen, nu ik inmiddels niet-rijdend lid van 'De Friesche Elf Steden' ben.

Mastjaarmythe

In de volksmond blijft een hardnekkige mythe overeind, namelijk dat na een goed mastjaar (veel eikels) een strenge winter zal volgen. De vruchtzetting van eikenbomen is echter afhankelijk van onder meer het weer in de voorafgaande periode en niet van de nog komende winter. Er zijn in de afgelopen herfst veel eikels gevallen, maar daarom ligt een strenge winter nog niet voor de hand.

Statistici hebben geprobeerd een relatie te leggen tussen de gemiddelde wintertemperatuur en het doorgaan van een Elfstedentocht. In de praktijk blijkt echter dat de tocht vooral afhankelijk is van een complex van factoren, zoals wakkervorming door wind, scheepvaart, waterlozing, sneeuwdek op ijs, verstoring kerkgang op zondag, etc. Natuurlijk zal bij meer kou de kans toenemen, maar vanaf 1902 is er een grillig patroon van lange perioden zonder tochten en kortere perioden met meerdere tochten.

Boosdoeners

Dikwijls wordt klimaatverandering als boosdoener van minder tochten in de toekomst gezien. Het klimaat zou warmer worden. Maar de voorspellingen van de beschikbare complexe klimaatmodellen kloppen niet, zoals onder meer blijkt uit het gegeven dat de gemiddelde tem-

peratuur bij ons de laatste 16 jaar eerder gedaald dan gestegen is. Het afnemen van de zonneactiviteit kan volgens enkele klimaatdeskundigen zelfs de kans op een kleine ijstijd vergroten. In de periode 1800 – 1830 werden we al eens met een 'Dalton-minimum' geconfronteerd. Ook bleek in de 80-jarige oorlog dat koude vingers de musketten van de Spanjaarden buiten bedrijf hielden. Vooralsnog laat al het gedoe over het klimaat geen andere conclusie toe, dan dat de kans op een volgende Elfstedentocht aan grillige patronen onderhevig blijft. Het kan vriezen en het kan dooien, net als bij de eikelmythe. Dan zou de 'gekte' de kans op een volgende tocht kunnen verkleinen. Dat is evenwel gebaseerd op tendentieuze berichtgeving. Een Elfstedentocht komt juist pas als de gekte rond de eerste toertochten is afgezwakt. Bovendien kan slechts een beperkt aantal geregistreerde schaatsers meedoen en kunnen bezoekers naar weilanden met TV-schermen worden gedirigeerd.

Werelderfgoed

Er blijft aanleiding genoeg om het 'instituut' Elfstedentocht op de UNESCO Werelderfgoedlijst te plaatsen. We zullen er in die beschermde vorm op niet te voorspellen momenten ultiem van kunnen genieten.

Leffert Oldenkamp

Illustratie uit: De Droom - Lieske, Fien en Noor
schaatsen de Elfstedentocht - Adam Bock (2013)

Kouwe Drukte

Kouwe Drukte is een uitgave van Stichting “De Poolster”, verzamelkring van schaatsen en winterse objecten en verschijnt driemaal per jaar. Misdrukken, bezorgfouten en dergelijke melden bij:

Wim van Herk ☎ 0180-663092; ✉ administratie@stichtingdepoolster.nl

Redactie-adres

Niko Mulder, Schoener 48-01, 8243 XT Lelystad

Redactieleden Kouwe Drukte

■ Matthy van Klaveren	☎ 0251-241492	✉ matthy.klaveren@online.nl
■ Theodoor van der Kooi	☎ 030-6046362	✉ theodoorvanderkooi@12move.nl
■ Niko Mulder	☎ 0320-251663	✉ n.mulder@hccnet.nl
		✉ redactie@stichtingdepoolster.nl

Druk

Drukkerij Jubels, Amsterdam

Bestuursleden Stichting “De Poolster”

■ Frits Locher (<i>voorzitter</i>)	☎ 020-7370926	✉ voorzitter@stichtingdepoolster.nl
	☎ 06-15114470	
■ Maarten Dijkstra (<i>secretariaat en ledenadministratie; contactpersoon website</i>)	☎ 072-5610916	✉ secretariaat@stichtingdepoolster.nl
Doortjes 9, 1861 VH Bergen (NH)		
■ Wim van Herk (<i>penningmeester</i>)	☎ 0180-663092	✉ administratie@stichtingdepoolster.nl
■ Alex Kampinga (<i>contactpersoon veilingen</i>)	☎ 0598-398002	✉ veilingcommissie@stichtingdepoolster.nl

Website Stichting “De Poolster”

<http://www.verzamelkringdepoolster.nl>

Lidmaatschap

Het lidmaatschapsgeld dient eens per jaar rond 1 juli te worden betaald. Verzamelaars of geïnteresseerden die zich willen aansluiten worden verzocht € 25,- over te maken op gironummer 4324260 t.n.v. Stichting De Poolster met vermelding van naam en lidmaatschapsgeld 2013-2014. Graag dan ook uw adresgegevens doorgeven aan: secretariaat@stichtingdepoolster.nl

Kopij

Voor Kouwe Drukte nummer 51, oktober 2014, moet de kopij uiterlijk 1 juli 2014 binnen zijn. Bij voorkeur per e-mail (als bijlage), handgeschreven of getypt mag ook. Kleine berichtjes kunnen ook worden doorgebeld. Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij zijn verkrijgbaar bij de redactie. De redactie kan artikelen om diverse redenen weigeren, inkorten of doorschuiven naar een volgende uitgave.

De artikelen in Kouwe Drukte mogen zonder schriftelijke toestemming van de auteurs niet worden gebruikt voor andere publicaties.

